

Građa Državnog arhiva u Dubrovniku kao izvor za povijest srednjovjekovne Bosne

Emir O. Filipović

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
Franje Račkog 1
BiH – 71 000 Sarajevo
emir.filipovic@ff.unsa.ba

Pregledni rad

Primljeno: 22. 7. 2022.
Prihvaćeno: 10. 11. 2023.
94(497.6)“653“(093)
930.2:003.074
930.253(497.584Dubrovnik):94(497.6)
DOI: 10.58565/vda.4.1.9

Sažetak

Rad nudi informativan pregled s ocjenom vrijednosti dokumentarnih spisa deponiranih u Državnom arhivu u Dubrovniku, a koji se sadržajno odnose na srednjovjekovnu Bosnu. U njemu se opisuju vrste dostupnih izvora te se raspravlja o njihovim značajkama u kontekstu bosanske povijesti. Iako je već odavno prepoznato da je ta građa nezaobilazna za proučavanje bosanske prošlosti, ovaj je prilog prvi pokušaj da se ona sustavnije opiše za potrebe budućih istraživača srednjovjekovne Bosne.

Ključne riječi: Državni arhiv u Dubrovniku, srednjovjekovna Bosna, historiografija, diplomatski izvori

Uvod

Dokumentirana prošlost srednjovjekovne Bosne neobično je bogata raznovrsnošću i raznolikošću pisane izvorne građe koja se razlikuje kako po sadržaju i formi, tako i po jeziku i mjestu nastanka. Na tim, najčešće fragmentarnim preostacima iz prošlosti, temelji se naše cjelokupno poznavanje onoga što se događalo na bosanskom prostoru tijekom srednjeg vijeka. Tu su brojne darovnice, ugovori, povelje, pisma, prijepisi, dopisi, zapisi i natpisi, bilježnički i kancelarijski spisi, rukopisni sastavi, odlomci i ulomci, oporuke, rodoslovi i ljetopisi, izvještaji i putopisi stranaca, usputne bilješke i napomene u okviru širih izlaganja, različiti pisani tragovi u narativnim svjedočanstvima, crkveni, historiografski, hagiografski, biografski, književni, pravni, administrativni i druge vrste tekstovi. Pojedinci koji se bave proučavanjem i tumačenjem tih izvora razvili su precizna kritička načela na osnovi kojih se utvrđuje stupanj autentičnosti i vjerodostojnosti podataka koje nude, od čega onda ovisi kako i na koji način se njihove vijesti mogu uklopiti u naše moderne predodžbe i razumijevanje prošlih vremena. Kombinirajući ih s drugim dostupnim resursima, likovnim i materijalnim izvorima, arheološkim iskopinama i artefaktima, ostacima arhitekture i nadgrobnih spomenika, tragovima u usmenim predanjima, narodnom pamćenju,

onomastičkoj građi te obrisima bilo kakve druge ljudske djelatnosti, stručnjaci se tim pisanim izvorima koriste kao prvorazrednim dokaznim materijalima pri pokušaju popunjavanja praznina u rekonstrukciji povijesnih događaja i procesa koji su obilježili složenu, slojevit i specifičnu srednjovjekovnu stvarnost u Bosni.

Nažalost, unatoč izrazitoj raznovrsnosti, odavno je primijećen i cijeli niz problema koje ta raspoloživa izvorna građa o srednjovjekovnoj Bosni priređuje istraživačima. Naime, ona ni izbliza nije onoliko brojna i sadržajna koliko bi se moglo očekivati kada se ima u vidu njezina iznimna šarolikost. U tekstualnom naslijeđu domaćeg porijekla prevladavaju diplomatski i lapidarni, odnosno epigrafski izvori jer, iako su po svoj prilici postojali, s cjelokupnog bosanskog prostora nije sačuvan ni jedan srednjovjekovni izvor narativnog karaktera. Ranija razdoblja onoga što običavamo zvati bosanskim srednjovjekovljem malo su ili nikako pokrivena pisanim svjedočanstvima, a i oni dokumenti iz kasnijih vremena ne nude uvijek pouzdane odgovore na sva pitanja koja im istraživači mogu ili žele postaviti. Ti se sačuvani izvori, što zbog mjesta svojeg postanka, što zbog naknadnih pomjeranja i premještanja, moraju tražiti u arhivima, knjižnicama, muzejima i galerijama različitih te međusobno znatno udaljenih gradova. Tako se, pored svega tri srednjovjekovne isprave bosanskih vladara koje se danas čuvaju u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine u Sarajevu, građa relevantna za proučavanje povijesti srednjovjekovne Bosne trenutno nalazi rasuta po baštinskim ustanovama Dubrovnika, Splita, Zadra, Kotora, Zagreba, zatim Venecije, Firence, Milana, Mantove, Napulja, Rima i drugih talijanskih gradova, Barcelone, Beograda, Beča, Budimpešte i Istanbula, dok se neke povelje, rukopisi ili fragmenti rukopisa nalaze u Londonu, Sankt-Peterburgu, Moskvi, Kijevu, Sofiji, Skoplju, Cetinju, Ljubljani, Berlinu, Bologni, Parizu, Dublinu i drugdje. Dakle, izvori za srednjovjekovnu povijest Bosne razbacani su u najmanje osamnaest različitih država. Velika većina tog, razmjerno malobrojna, teško dostupna te po sadržaju i formi neujednačena pisanog materijala, otkrivana je slučajnim nalazom. Stoga nije isključena mogućnost nekih novih pronalazaka u za tu svrhu neistraženim europskim, a posebice talijanskim arhivima i knjižnicama, no prostor za senzacionalna ili revolucionarna otkrića već je odavno poprilično sužen. Dotad povjesničari mogu i moraju raditi samo s onime što im je u tom trenutku dostupno. Daleko je veći problem okolnost da su ti izvori dosta nezahvalni za istovremenu, unificiranu i standardiziranu obradu, te da se nikada nije sustavno pristupilo njihovoj kritičkom objavljivanju. Time bi se inače znatno skratio istraživački postupak, a naše poznavanje prošlih vremena osjetno popravilo.¹

1 Ne raspoložemo detaljnim priručnikom ili stručnom studijom u okviru koje bi na jednom mjestu bile obrađene sve bitne pojedinosti o dostupnim izvorima te objavljenim izdanjima izvora za povijest srednjovjekovne Bosne. Dosta temeljit, ali sada već zastario pregled napravio je Ferdo Šišić, „Izvori bosanske povijesti”, u: *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih*

Ćirilica i latinična diplomatska građa Državnog arhiva u Dubrovniku

Uz sve pobrojene lokacije gdje se čuvaju izvori koji se na različite načine tiču Bosne ili su nekako s njom povezani, najveća koncentracija vjerodostojnih i pouzdanih pisanih svjedočanstava o bosanskom srednjovjekovlju nalazi se u dubrovačkom arhivu, koji je i tradicionalno prepoznat u historiografskim krugovima kao neizostavna polazišna točka za proučavanje dokumentirane prošlosti Bosne u kasnom srednjem vijeku.² Tu je pohranjen velik broj isprava koje su nastale na bosanskom tlu kao proizvod kancelarija i pisarskih službi lokalnih vladara ili velikaša, odnosno kao posljedica njihovih obimnih i intenzivnih, ponajprije gospodarskih i poslovnih, a potom i političkih, kulturnih i društvenih veza s Dubrovčanima i dubrovačkom općinom. Među njima su povelje i pisma skoro svih poznatih bosanskih banova i kraljeva, kao i najvažnijih predstavnika „gospode rusaške”, a u kronološkom smislu očuvana građa obuhvaća širok raspon, od povelje bana Kulina iz 1189., koja je prvi pisani trag o vezama između Bosne i Dubrovnika, sve do posljednjih sačuvanih isprava kralja Stjepana Tomaševića iz 1461. godine i bosanske vlastele koja je nastavila djelovati i izdavati povelje nakon osmanskog osvajanja Bosanskog Kraljevstva.³ Njihov se sadržaj po pravilu odnosi na reguliranje odnosa između dviju strana i uglavnom se radi o mirovnim dogovorima između Bosne i Dubrovnika, trgovačkim povlasticama i ugovorima, sporazumima kojima su rješavana teritorijalna pitanja, zatim pismima kojima su utvrđivani iznosi tributa i dohodaka koje je dubrovačka općina davala bosanskomu vladaru ili pojedinim velmožama, vjerov-

vremena do godine 1463. (Sarajevo: Hrvatsko kulturno društvo Napredak, 1942.), 1-38. Neke informacije o stanju i ocjeni izvorne građe davali su i autori sintetskih pristupa srednjovjekovnoj prošlosti Bosne, no svaki iz svoje perspektive i prema specifičnoj potrebi svojega izdanja. Edicije objavljenih izvora pobrojene su i u dvjema neanotiranim bibliografijama koje zajedno pokrivaju razdoblje do 2000. godine: Pavo Živković, *Bibliografija objavljenih izvora i literature o srednjovjekovnoj Bosni* (Sarajevo: Zavičajni muzej – Travnik, 1982.); Esad Kurtović, *Bibliografija objavljenih izvora i literature o srednjovjekovnoj Bosni 1978.-2000.* (Sarajevo: Vlastita naklada autora, 2007.).

- 2 Unatoč njegovoj iznimnoj važnosti za proučavanje povijesti srednjovjekovne Bosne, samo je jedan kraći pregledni rad posvećen zasebnom razmatranju mogućnosti koje dubrovački arhiv nudi istraživačima bosanske prošlosti: Desanka Kovačević-Kojić, „Dubrovački arhiv kao izvor za istoriju srednjovjekovne bosanske države”, *Arhivist* 29 (1979), 69-73. Fokusirani presjeci i opisi dubrovačke arhivske građe obično se nalaze i u uvodnim izlaganjima tematskih monografija zasnovanih na njezinu detaljnom proučavanju.
- 3 Unutrašnja obilježja bosanskih srednjovjekovnih povelja analizirao je Stanoje Stanojević, *Studije o srpskoj diplomatiji I-II* (Beograd: Glas Srpske Kraljevske Akademije 1928.-1935.), a vanjska Gregor Čremošnik, „Bosanske i humske povelje srednjega vijeka”, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* n.s. 3 (1948), 103-143; n.s. 4-5 (1949. – 1950.), 105-199; n.s. 6 (1951), 81-119; n. s. 7 (1952), 273-336; n. s. 10 (1955), 137-146. Iscrpnije o tome: Neven Isailović, *Vladarske kancelarije u srednjovjekovnoj Bosni* (Beograd: Neobjavljena doktorska disertacija, 2014).

nim iskaznicama za poslanike i slično. Ti su dokumenti ostali sačuvani ponajprije zahvaljujući okolnosti da su Dubrovčani tijekom mnogih stoljeća uspjeli održati svoju relativnu slobodu te da su uvijek veliku važnost pridavali uređenju i pismenom potvrđivanju pravnih odnosa s poslovnim partnerima, ali i činjenici da su od trenutka njihova dospijea u Dubrovnik te isprave čuvane s najvećom brigom na zaštićenom mjestu. Naime, tijekom srednjeg vijeka one najvažnije privilegije bile su deponirane u riznici dubrovačke katedralne crkve Blažene Djevice Marije među svetačkim relikvijama pa je stoga isprva i cijela serija u sklopu koje se nalazio najkompletniji i najbolje očuvani fond srednjovjekovnih bosanskih povelja i pisama nazvana *Acta Sanctae Mariae Maioris*.⁴

Danas prema ustroju arhiva Dubrovačke Republike ta serija nosi preciznije ime *Diplomata et acta*, odnosno *Isprave i akti*, i u njoj se uz pojedinačne i samostalne dokumente koji se odnose na prekomorske oblasti s kojima je Dubrovnik bio u poslovnom kontaktu od 12. stoljeća također nalaze i brojne isprave povezane kako s bosanskim prostorom tako i s povijesti drugih susjednih zemalja iz neposrednog dubrovačkog zaleđa.⁵ Ta prvorazredna ćirilična i latinična diplomatska građa nadilazi lokalne okvire te ima nemjerljivu važnost za razumijevanje i bolje poznavanje povijesnih prilika na Balkanu i Sredozemlju tijekom kasnog srednjeg vijeka, pa je razumljivo da su upravo ti izvori još od samih početaka kritičke historiografije među stručnjacima izazivali najviše interesa te da su im upravo iz tog razloga oni poklanjali dužnu pozornost. Zapravo se može reći da su sve ćirilične povelje i

4 Uopćeno i ukratko o dubrovačkom arhivu, njegovu povijesnom razvoju, nadležnostima, ustroju i gradivu: Ivana Lazarević – Zoran Perović – Nikša Selmani, „Državni arhiv u Dubrovniku”, *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, sv. 1 (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2006.), 245-282. Vidi također: Vinko Foretić, „Državni arhiv u Dubrovniku”, *Historijski zbornik* 4 (1951), 209-215; Isti, „O dubrovačkom arhivu”, *Arhivist* 19 (1969), 52-64; Jorjo Tadić, „Les archives économiques de Raguse”, *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 16.6 (1961), 1168-1175. Iako je stariji od jednog stoljeća, i dalje je relevantan sumarni prikaz povijesti dubrovačkog arhiva s prvim cjelovitim katalogom njegove građe koji je objavio Josip Gelčić, „Dubrovački arhiv”, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 22 (1910), 538-588. Gelčićev inventar pokušao je poslije dopuniti Vinko Foretić, „Pregled stanja fondova, zbirki i skupina Državnog arhiva u Dubrovniku na dan 22 travnja 1955.”, *Arhivist* 5 (1955), LXVIII-LXXV, no već se duže vremena osjeća potreba za jednim novim vodičem koji bi zadovoljio suvremene arhivističke standarde. Usporedni pregled starog i novog ustroja Arhiva Dubrovačke Republike dao je Zoran Perović, „Zanimanje arhivist – obrazovanje, praksa, perspektive, na primjeru Državnog arhiva u Dubrovniku”, u: *Izlaganja s 2. kongresa hrvatskih arhivista. Arhivi i društvo – Izazovi suvremenog doba*, ur. Ivana Prgin (Zagreb: Hrvatsko arhivističko društvo 2005.), 1-22.

5 Osnovne podatke o seriji i tekućem radu na njezinu sređivanju daje Zoran Perović, „Kako pronaći Desislavu – Arhivistička obrada dijela serije *Diplomata et acta* Državnog arhiva u Dubrovniku na primjeru jedne isprave”, u: *Druga međunarodna konferencija bibliotekara, arhivista i muzeologa: Montenegro – Libraries, Archives and Museums LAM 2019. Zbornik radova*, ur. Dragana Marković (Cetinje: Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević”, 2019.), 49-59.

pisma bosanskih vladara i vlastele koje su nastale kao proizvod njihova odnosa s Dubrovnikom objavljene, neke i po više puta, u okviru intenzivirane prepisivačke i izdavačke djelatnosti koja se razvila tijekom 19. stoljeća.

S obzirom na okolnost da je sudbina te građe bila usko povezana s političkom sudbinom Dubrovnika od gubitka njegove državne samostalnosti, te dvije priče skoro je nemoguće promatrati odvojeno. Odlukom francuskih okupacijskih vlasti službeno je 1808. godine ugašena višestoljetna Dubrovačka Republika, a političkom i teritorijalnom rekompozicijom bivšeg Napoleonova Francuskog carstva 1815. godine na Bečkom kongresu Dubrovnik je pripao Habsburškoj Monarhiji.⁶ Tako je i građa arhiva bivše Dubrovačke Republike dospjela u ruke austrijskim vladajućim strukturama koje su planirale jedan dio najvažnijih starih dokumenata, među kojima su svakako bile i povelje bosanskih vladara i velmoža, prenijeti u carski i kraljevski *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* u Beču. No prije nego što se pristupilo toj zahtjevnoj i opsežnoj akciji, bilo je nužno sve prenesene dokumente popisati i prepisati kako bi u Dubrovniku barem ostale kopije izvornih isprava.⁷ Posao prepisivanja bosanskih i srpskih isprava bio je povjeren pravoslavnom parohu i dobru poznavatelju ćirilice paleografije Đorđu Nikolajeviću (1807. – 1896.), kasnijem mitropolitu dabrobosanskom, koji je tada obavljao dužnost učitelja srpske škole u Dubrovniku.⁸ On je ustvari građu ispisivao u dvama primjercima, jedan za službene potrebe, a drugi potajno s krajnjom namjerom da prepisane povelje stavi na uvid široj javnosti. Dokumenti su uistinu i objavljeni u Beogradu 1840. godine po njegovim prijepisima, ali ne i pod njegovim imenom.⁹

6 Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, knj. 2 (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.), 447-466; Bernard Stulli, *Povijest Dubrovačke republike* (Dubrovnik: Časopis Dubrovnik; Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1989.), 133-134.

7 Općinski činovnik Luka Ćurlica 1817. godine izradio je *Generalni katalog knjiga i dokumenata dubrovačkog arhiva*, a od 1832. do 1835. načinio je i spisak svih isprava, pisama i drugih dokumenata izmještenih u prijestolnicu Monarhije koji se i danas pod naslovom *Protocollo generale dell' antico archivio di Ragusa* čuva u čitaonici Državnog arhiva u Dubrovniku kao neizostavno arhivsko pomagalo. Djelovanje Luke Ćurlice na sređivanju i inventarizaciji dubrovačkog arhivskog gradiva opisuju: Bernard Stulli, „Dva pokušaja inventarizacije dubrovačkog arhiva početkom 19. stoljeća”, *Arhivski vjesnik* 11-12 (1969), 203-260; i Zoran Perović, „Arhivi i politika: U potrazi za jednom izgubljenom dubrovačkom ovčicom”, u: *Arhivi i politika. Zbornik radova sa stručnoga skupa 4. kongres hrvatskih arhivista*, ur. Silvija Babić (Zagreb: Hrvatsko arhivističko društvo, 2014.), 39-43.

8 Dimitrije Ruvarac, *Životopis Đorđa Nikolajevića mitropolita dabro-bosanskog* (Zemun: Štamparija Jove Karamata, 1898.).

9 Nikolajevićev trud prisvojio je izvjesni Pavle Karano-Tvrtković, *Srbski spomenici ili stare risovulje, diplome, povelje i snošenija bosanski, serbski, hercegovački, dalmatinski i dubrovački kraljeva, careva, banova, despota, knezova, vojvoda i vlastelina, Čast prva* (Beograd: Tipografija Knjažestva Srbije 1840.). Detaljno o tom slučaju vidi: Stanoje Stanojević, *Istorija srpskog naroda u srednjem veku I. Izvori i istoriografija*, knj. 1 (Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1937.), 313-323.

Građa je inače do tog trenutka već skoro sva bila dislocirana u Beč, gdje ju je pozorno proučio, a potom i objavio 1858. godine u uzornom kritičkom izdanju čuveni slavist i profesor bečkog sveučilišta Franz Miklosich (1813. – 1891.).¹⁰ On je u svoju zbirku *Monumenta Serbica* uvrstio i neke druge poznate ćirilične dokumente koji su mu tada bili dostupni, ali u cjelokupnom djelu uvjerljivo prevladavaju isprave iz dubrovačkog arhiva, neke od njih donesene prema verzijama sačuvanim u zborniku privilegija, tj. *Liber privilegiorum*, poznatijem kao *Codex Ragusinus*. U tu je knjigu dubrovački slavenski kancelar Nikša Zvijezdić sredinom 15. stoljeća prepisao, prilično nemarno i s mnogim pogreškama, pojedine važnije stare povlastice iz katedralne zbirke, uključujući tu i bosanske isprave.¹¹

U istoj godini kada i Miklosicheva *Monumenta Serbica* objavljena je i druga zbirka kojom se upotpunjavao do tada urađeni posao na izdavanju ćiriličnih dokumenata. Naime, dok su dubrovačke državne vlasti tijekom kasnog srednjeg vijeka vodile primjerenu brigu o čuvanju ugovora i povlastica dobivenih od vladara i vlastele s kojima su imali poslovne kontakte, nažalost nisu ostali sačuvani originalni primjerci izlazne korespondencije koju je dubrovačka vlada slala svojim prijateljima i saveznicima u zaleđe. Sretna je okolnost da su poslije ipak bile sačinjavane kopije tih pisama te da u Beč iz Dubrovnika nije bio prenesen cijeli niz starih kancelarijskih i notarskih knjiga dubrovačkog arhiva u koje su povremeno insertirani ili bilježeni zapisi ćiriličnim pismom. Jedan se takav svezak razlikovao od ostalih zbog činjenice da je gotovo sav bio ispisan ćirilicom, a sadržavao je koncepte dopisa koje je Dubrovačka Republika slala od 1395. do 1423. godine svojim susjedima u zaleđu. Riječ je o knjizi čuvenog dubrovačkog slavenskog kancelara Ruska Hristoforovića, koja se danas vodi kao prvi registar arhivske serije *Lettere e Commissioni di Levante*, odnosno *Pisma i uputstva za Istok*. Nju je integralno, s određenim komentarima, pod naslovom *Spomenici srbski*, objavio dubrovački vlastelin, književnik i političar, knez Medo Pucić (1821. – 1882.).¹² U drugoj knjizi, objavljenoj četiri godine poslije u izdanju Društva srbske slovesnosti, Pucić je izdvojio različite ćirilične

10 Franz Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii* (Viennae: Apud Guilelmum Braumüller, 1858.).

11 O slavenskoj kancelariji Dubrovnika: Konstantin Jireček, „Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner”, *Archiv für Slavische Philologie* 26 (1904), 161-214; Gregor Čremošnik, „Postanak i razvoj srpske ili hrvatske kancelarije u Dubrovniku”, *Anali Dubrovnika* 1 (1952), 73-84. Iscrpnije o Nikši Zvijezdiću: Milan Rešetar, „Nikša Zvijezdić, dubrovački sprski kancelar XV vijeka”, *Glas Srpske kraljevske akademije* 169 (1934), 169-209.

12 Medo Pucić, *Spomenici Srbski od 1395. do 1423. to est Pisma pisana od republike dubrovačke Kraljevima, Despotima, Vojvodama i Knezovima Srbskiem, Bosanskiem i Primorskiem* (Beograd: Knjigopечатnja Knjažestva srbskog, 1858.). Usp. i novo izdanje *Ruskova knjiga. Dubrovački ćirilični pisar 1395-1423* (Trebinje: Zaduzbina Knez Miroslav Humski; Herceg Novi: Društvo za archive i povjesnicu hercegnovska, 2019), koju su za tisak priredili Goran Ž. Komar i Pavle Ratković. O Rusku Hristoforoviću detaljno: Jireček, „Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner”, 204-206.

dokumente iscrpljene iz drugih arhivskih svezaka u koje su nekada bili upisivani raznorazni tekući poslovi pretežno vođeni na latinskom jeziku. Neki od tih spisa bili su direktno bilježeni u tekstu arhivskih registara, a drugi su se nalazili u obliku samostalnih priloga naknadno umetnutih među stranice uvezanog kodeksa.¹³ S obzirom na to da ni Miklosich ni Pucić nisu objavili svu dostupnu ćirilicu građu, te da se u njihovu radu potkralo i nekoliko manjih ili većih pogrešaka, tom je poslu ponovo pristupio i poznati češki povjesničar Konstantin Jireček (1854. – 1918.). U svojoj zbirci *Spomenici srpski* iz 1892. godine on je, uz dopune i ispravke ranijih izdanja, također donio i velik broj prethodno neobjavljenih izvora.¹⁴

Iako je u njih uvršten pokoji relevantan dokument o toj temi, nijedna od tih zbirki nije naročitu pozornost posvetila izvorima proisteklim iz odnosa Dubrovnika s Osmanskim carstvom. Stoga je 1911. godine Ćiro Truhelka (1865. – 1942.), kustos Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, objavio s iscrpnim pratećim komentarima ćirilice, talijanske i turske dokumente privatnog i javnog karaktera koje je pronašao u zbirci *Acta turcica* dubrovačkog arhiva.¹⁵ Truhelkinu zbirku, u okviru koje je bilo mnogo važnih podataka o srednjovjekovnim bosanskim prilikama, s nekoliko je novih jedinica 1912. godine dopunio slovenski arhivist Karl Kovač (1880. – 1917.),¹⁶ a neke osmanske dokumente važne za povijest Bosne u drugoj polovici 15. stoljeća koji su prije iz Dubrovnika bili preneseni u Beč objavili su 1921. austrijski orijentalist i turkolog Friedrich Kraelitz (1876. – 1932.),¹⁷ te 1932. godine srpski povjesničar Gliša Elezović (1879. – 1960.).¹⁸

13 Medo Pucić, *Spomenici srpski, knjiga druga* (Beograd: Državna štamparija, 1862.).

14 Konstantin Jireček, *Spomenici srpski* (Beograd, Srpska kraljevska akademija, 1892.). Rad Miklosicha, Pucića i Jirečeka na izdavanju dubrovačkih dokumenata kratko je prikazao Milan Rešetar, „Die ragusanischen Urkunden des XIII.-XV. Jahrhunderts”, *Archiv für Slavische Philologie* 16 (1894), 321-368.

15 Ćiro Truhelka, „Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive”, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 23 (1911), 1-162, 303-349, 437-484. Rad je objavljen i kao samostalno izdanje u obliku knjige sa zasebnom numeracijom: Ćiro Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive* (Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1911.).

16 Karl Kovač, „Nekoliko slavjenskih listina”, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 24 (1912), 397-412. Od 1911. do 1914. godine Karl Kovač obavljao je dužnost načelnika dubrovačkog arhiva. Više o njegovu radu u: Ignacij Voje, „Delo dr. Karla Kovača v dubrovniškem arhivu”, *Arhivi* 11 (1988), 27-29.

17 Friedrich Kraelitz, *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts* (Wien: Akademie der Wissenschaften 1921.).

18 Gliša Elezović, *Tursko-srpski spomenici dubrovačkog arhiva* (Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1932.). Usp. Isti, *Turski spomenici*, sv. 1-2 (Beograd: Srpska kraljevska akademija; Srpska akademija nauka, 1940.-1952.). O osmansko-turskim dokumentima dubrovačkog arhiva vidi još i: Friedrich Giese, „Die osmanisch-türkischen Urkunden im Archive des Rektorenpalastes in Dubrovnik”, u: *Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag*, ur. Theodor Menzel (Leipzig: Otto Harrassowitz, 1932.), 41-56; te naročito: Vesna Miović – Nikša Selmani, „Turska kancelarija i *Acta turcarum* od vremena Dubrovačke Republike do danas”, *Anali Dubrovnik* 45 (2007), 235-284.

Po izbijanju Prvog svjetskog rata austro-ugarske su vlasti iz Dubrovnika u Graz prenijele i onu arhivsku građu koja do tada nije bila izmještena u Beč, no nakon završetka rata Republika Austrija se kao nasljednica Habsburške Monarhije mirovnim ugovorom potpisanim 1919. godine obavezala vratiti tu dokumentaciju novouspostavljenoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.¹⁹ Tom su prigodom izvori iz Graza vraćeni u Dubrovnik, gdje je 1920. godine formiran Državni arhiv kao potpuno samostalna znanstvena ustanova koja je trebala voditi brigu o njihovu skladištenju, čuvanju i sređivanju, dok je neprocjenjiva diplomatska građa iz Beča prenesena, a potom i zadržana u arhivu Srpske kraljevske akademije u Beogradu.²⁰ Tada je Ljubomir Stojanović (1860. – 1930.), akademijin tajnik, čuveni filolog i vrstan poznavatelj srednjovjekovnih spisa, dobio priliku pozorno proučavati kompletan fond starih dubrovačkih povelja i pisama. Njega je Akademija zadužila da radi na novom kritičkom izdanju tih dokumenata koje je trebalo biti potpunije i bolje od prethodnih. Međutim, za Stojanovića je života 1929. godine izišao samo jedan tom prve knjige, dok se drugi pojavio tek nakon njegove smrti.²¹

19 Ivan Filipović, „O restituciji i sukcesiji arhivskoga gradiva dubrovačke provenijencije u kontekstu razvoja međunarodnog i europskog prava”, *Arhivski vjesnik* 60 (2017), 9–36. Vidi također: Andrej Rodinis, *Povratak povelje kralja Dabiše. Izvršenje arhivskih sporazuma i restitucija građe* (Sarajevo: Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, 2014.).

20 Bojan Đorđević, „Dubrovački arhiv u Kraljevini Jugoslaviji”, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 81 (2015), 49–64; Jovan Radonić, „Rad Srpske kralj. akademije na izdavanju arhivalija iz dalmatinskih, a naročito Dubrovačkog arhiva”, *Godišnjak Srpske kraljevske akademije* 42 (1934), 339–366.

21 Ljubomir Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma, knj. I (Dubrovnik i susedi njegovi)* (Beograd – Sremski Karlovci: Srpska kraljevska akademija, 1929. – 1934.). Drugi tom zbirke uredio je Stepan Kuljbakin. To izdanje, iako najrecentnije i najpristupačnije, ipak je obilježeno brojnim slabostima i nedostacima. Stojanović se u objavljivanju dokumenata opredijelio za striktno filološki pristup koji je podrazumijevao mehaničko, odnosno „fotografsko” ispisivanje teksta, pri čemu se nisu rješavale skraćnice, ligature, nadredna slova i interpunkcija, a također su izostavljane i prateće bilješke s poledine ili margina isprava koje nisu izvorno bile pisane ćirilicom. Krupna je zamjerka i to što izvori nisu poredani kronološki, nego su doneseni neuobičajenim redoslijedom, složeni po narodima, područjima i ličnostima, što znači da su u nekim slučajevima razdvojeni srodni i povezani dokumenti o jednom te istom pravnom činu obavljenom istog dana. Usto, potkrale su se i brojne pogreške u datiranju objavljenih dokumenata, nisu dane skoro nikakve informacije o njihovim vanjskim karakteristikama, opisi pečata su površni i nedostatni, bilješke su o ispravama u mnogim slučajevima ostale štute ili nepotpune, podatci o ranijim izdanjima nisu uvijek korektno navedeni, na tiskanim stranicama su iz teksta dokumenta pogreškom ispuštana pojedina slova, često riječi, a katkad i cijeli redovi, mnogi su izrazi pogrešno pročitani, izdanje nije opskrbljeno neophodnim registrima itd. Zbog svega navedenoga ta je zbirka stručno ocijenjena kao nepregledna, nepraktična i teška za korištenje, te su stoga istraživači i dalje ostali upućeni na neka ranija izdanja. Usp. kritike koje su na račun tog izdanja iznijeli Stanoje Stanojević, „Ljub. Stojanović, Stare srpske povelje i pisma, I. 1929, XIII, 644; II. 1934, V, 557”, *Jugoslavenski istorijski časopis* 1 (1935), 102–104; i Aleksandar Solo-

Iako su se sve te starije edicije veoma razlikovale po pristupu povijesnim izvorima, te iako su u njima uočeni i neki fundamentalni propusti, poslije tiskanja Stojanovićeve zbirke više se nije pristupalo ambicioznom projektu objedinjavanja i integralnog objavljivanja svih ćirilčnih isprava dubrovačkog arhiva. Građa je ostala u Beogradu sve do 1941. godine, nakon čega su je vlasti nacističkih okupatora ponovo prenijele u Beč. Tu su dokumenti zadržani do završetka Drugog svjetskog rata kada su napokon do 1952., ali ne i u cijelosti, vraćeni na svoje izvorno mjesto u dubrovački Knežev dvor. U lipnju te godine sav je Arhiv preseljen u obližnju palaču Sponza, također zvanu i Divona, gdje se i danas nalazi. Tako je nakon više od jednog stoljeća lutanja građa Državnog arhiva u Dubrovniku konačno objedinjena na jednoj lokaciji.

Unatoč njihovu evidentno ogromnom značenju za proučavanje srednjovjekovne prošlosti Bosne, ćirilčni dokumenti bosanskih vladara i vlastele koji se nalaze u Dubrovniku nisu nikada bili sustavno objavljivani niti se tom pitanju pristupalo smišljeno i strateški. Te su bosanske isprave prije uglavnom uvrštavane u diplomatske zbornike ili zbirke izvora za povijest susjednih zemalja i nikada nisu bile predstavljene u okviru jedinstvenog kritičkog izdanja namijenjenog stručnoj publici. Doduše, postojala su dva pokušaja izrade sveobuhvatnog bosanskog diplomatskog zbornika, ali nijedan iz različitih razloga nije dočekaio objavljivanje. Još je 1894. godine mađarski povjesničar, političar i visoko rangirani državni činovnik Austro-Ugarske Monarhije Lajos Thallóczy (1857. – 1916.) inicirao pripremu prvog sveska djela *Spomenika usko povezanih sa zemljom i kraljevstvom Bosne*, koje je trebalo biti objavljeno u pet knjiga i uz novčanu potporu Mađarske akademije znanosti, no ta zbirka iz nepoznatog razloga nikada nije ugledala svjetlo dana.²² Sedamdesetih je godina 20. stoljeća i istaknuti medievalist i profesor sarajevskog Filozofskog fakulteta Marko Šunjić (1927. – 1998.) sabrao sedam knjiga prije objavljenih dokumenata naslovljenih *Izvori za istoriju Bosne i Hercegovine (srednji*

vjev, „O potrebi izdanja srpskog diplomata”, *Istoriski časopis* 4 (1952), 56-63. Skupina autora okupljenih oko Istorijskog instituta u Beogradu naknadno je priredila *Registar zbirke „Stare srpske povelje i pisma” Ljubomira Stojanovića* (Beograd: Istorijski institut Srpske akademije nauka i umetnosti, 1992.).

22. Nedovršeno i neobjavljeno djelo trebalo je nositi naslov: Lajos Thallóczy, *Monumenta Bosniae ad hoc regnum terrasque artius cum illo coniunctas pertinentia*, Vol. I (Sarajevo: Zemaljska vlada Bosne i Hercegovine, 1895.). Najveći dio dokumenata koje je Thallóczy sabrao za tu zbirku ugrađeni su poslije u izdanja serije *Codex diplomaticus partium Regno Hungariae adnexarum*, objavljivanih od 1903. do 1915. godine. Više o tome: Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1987.), 269-270; Imre Röss, „Lajos Thallóczy's Begegnungen mit der Geschichte von Bosnien-Herzegowina”, u: *Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker*, ur. Dževad Juzbašić – Imre Röss (Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine; Budapest: Magyar Tudományok Akadémia, 2010.), 53-80.

vijek),²³ ali zbog organizacijskih, financijskih, a vjerojatno i političkih razloga, taj projekt nije naišao na očekivanu podršku. U oba ta planirana izdanja dubrovačka je građa trebala biti samo jedan dio šire zahvaćenih izvora za proučavanje srednjovjekovne bosanske prošlosti.²⁴

S obzirom na okolnost da od Stojanovićeve izdanja nije priređivana nova zbirka ćirilčnih izvora, a da se osjećala objektivna potreba za suvremenijim pristupom njihovom izdavanju, u Beogradu je početkom 21. stoljeća osnovan specijalistički diplomatički časopis pod imenom *Stari srpski arhiv*, koji su pokrenuli zaposlenici Filozofskog fakulteta u Beogradu u suradnji s više arhivskih ustanova u Srbiji i Bosni i Hercegovini.²⁵ Osnovna ideja te publikacije bila je da ponudi modernu kritičku obradu i izdanje svake dostupne isprave ponaosob kao pripremu za rad na konačnu izdavanju *Srpskog diplomatarata*. Kao i u nekim prije objavljenim zbirkama izvora, tu nije isključivo bila zastupljena građa dubrovačkog arhiva, ali ona je svakako važan dio obrađenog materijala. Iako je u prvim brojevima časopisa objavljen znatan broj bosanskih dokumenata, nedugo poslije njegova pokretanja u izdanju Akademije nauka i umjetnosti Republike Srpske u Banjoj Luci pojavio se i drugi časopis istovjetnog pristupa i formata, naslovljen *Građa o prošlosti Bosne*, u kojem se objavljuju povijesni izvori za prošlost bosanskog prostora u srednjem vijeku.²⁶

23 Marko Šunjić, *Izvori za istoriju Bosne i Hercegovine (srednji vijek)*, knj. I-VII (Sarajevo, 1975. – 1979.).

24 Dokumenti iz Dubrovnika obuhvaćaju razmjerno više sadržaja u popularno rađenom komercijalnom izdanju izvora za povijest srednjovjekovne Bosne u kojem, unatoč korektnoj transkripciji kako ćirilčnih tako i latiničnih isprava, nisu striktno poštovana prije utvrđena stručna egdotička i kritička načela na objavljivanju povijesne građe. Esad Kurtović i dr., *Codex diplomaticus Regni Bosnae – Povelje i pisma stare bosanske države* (Sarajevo: Mladinska knjiga, 2018).

25 Andrija Veselinović, „Uz desetu godišnjicu”, Dejan Ječmenica, „Bibliografija *Starog srpskog arhiva* knjige 1–10 (2002–2011)”, Isti, „Pregled objavljenih isprava, objašnjanih ustanova i pojmova, prosopografskih i topografskih podataka u prvih deset knjiga *Starog srpskog arhiva*”, *Stari srpski arhiv* 10 (2011), XI-LXVIII.

26 Neven Isailović, „Na krivudavom putu kritičkog izdavanja građe o srednjovjekovnoj Bosni: povodom desetogodišnjice *Građe o prošlosti Bosne*”; Tamara Vuković Dragičević, „Bibliografija *Građe o prošlosti Bosne* 1-10 (2008. – 2017.)”; Ista, „Bibliografija važnijih termina i ustanova, prosopografskih i topografskih podataka, koji su objašnjeni u prvih deset brojeva *Građe o prošlosti Bosne*”, *Građa o prošlosti Bosne* 10 (2017), 11–65. Navedeni su projekti postigli zavidne rezultate na izdavanju vrijednih dokumenata i izvorne građe, no u njima, pored brojnih nesumnjivih prednosti koje donosi moderan diplomatički pristup, ima i nekoliko očiglednih konceptualnih nedostataka koji su objektivno otežavali snalaženje u obilju obrađene materije. Naime, obje su serijske publikacije dosta nepregledne i komplicirane za korištenje jer dokumenti, naročito u prvim brojevima, nisu objavljivani sustavno ni nekim jasnim, logičnim ili unaprijed određenim redoslijedom. Također je dosta teško bilo izbjeći brojna i konstantna ponavljanja u tumačenju istovjetnih pojmova i ustanova spomenutih u obrađenim dokumentima, pa su kasnija izdanja najčešće upućivala na prethodna, što nije uvijek bilo najpraktičnije rješenje.

U međuvremenu je 2011. godine objavljen i dugo očekivani prvi svezak tzv. „Srpskog diplomatar” naslovljen *Zbornik srednjovekovnih ćirilčkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika* na kojem su više od pola stoljeća radili Vladimir Mošin (1894. – 1987.), Dušan Sindik (1933. – 2017.) i Sima Ćirković (1929. – 2009.).²⁷ U njemu su otklonjeni brojni nedostaci koji su pratili izdavanje dokumenata u ranijim publikacijama, a obuhvaćene su isprave od 1186. do 1321. godine, odnosno od prve povelje velikog župana Stefana Nemanje Dubrovčanima do kraja vladavine srpskog kralja Stefana Milutina. To je po svemu do danas najpotpunija i najtemeljiti- je priređena zbirka tih srednjovjekovnih izvora u kojoj su pored ćirilčnih, uvršteni i latinični dokumenti, a posebna je vrijednost okolnost da je svaka obrađena jedinica opskrbljena veoma korisnim kritičkim uvodnim bilješkama i komentarima. S obzirom na okolnosti koje su pratile pripremu i objavljivanje tog djela, veoma je teško očekivati da će se u skorije vrijeme pojaviti dostojan nastavak u kojem bi svoje mjesto pronašle isprave od 1321. godine do kraja srednjeg vijeka.

Kancelarijski i notarski spisi Državnog arhiva u Dubrovniku

U svim dosad spominjanim zbirkama i raspravama o objavljivanju dubrovačke građe o srednjovjekovnoj Bosni uglavnom su dominirale ćirilčne isprave, što je donekle i razumljivo ako se uzme u obzir da se tu u najvećoj mjeri radi o iznimno važnim službenim vladarskim i vlasteoskim aktima iz kojih se mogu crpiti vrijedni podatci za političku povijest, no treba ipak imati u vidu da su oni samo manji, skoro neznan dio dokumentarnih izvora o bosanskom srednjovjekovlju dostupnih u dubrovačkom arhivu. Naime, daleko brojnija i bogatija je građa na latinskom, odnosno talijanskom jeziku sadržana, kako u obliku samostalnih, pojedinačnih i zasebnih isprava tako i u formi raznovrsnih zapisa u mnogim kancelarijskim i notarskim knjigama, u kojima su gradski pisari svojevremeno bilježili tekuće državne ili privatne poslove. Tako su po glavnim serijama arhivskih fondova te ustanove ostali sačuvani brojni sitniji ili krupniji podatci o raznoraznim događajima i pravnim djelima kratkoročne važnosti, različita karaktera i namjene, s pomoću kojih se mogu osvijetliti skoro svi aspekti javnog, građanskog ili crkvenog, političkog, gospodarskog, kulturnog i društvenog života onih područja s kojima je Dubrovnik tijekom kasnog srednjeg vijeka bio gotovo u svakodnevnom i živom kontaktu. To su, u prvom redu, bilježnički koncepti, sudski zapisnici, zaključci i odluke dubrovačkih vijeća, trgovačke knjige i pisma, kupoprodajni ugovori, punomoći, zadužni-

27 Vladimir Mošin – Sima Ćirković – Dušan Sindik, *Zbornik srednjovekovnih ćirilčkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika*, knj. I (1186. – 1321.) (Beograd: Istorijski institut, 2011.).

ce, priznanice i obveznice, sporazumi o mirazu i ženidbi, zatim testamenti, instrukcije poslanicima i njihovi povratni izvještaji, razni sudski, carinski i porezni akti te brojne druge isprave bez kojih se zapravo ni ne može zamisliti rad na izučavanju srednjovjekovne povijesti Bosne.

Ta impresivna količina raznovrsnih podataka rezultat je dinamičnih odnosa i dugotrajne povezanosti dubrovačke općine s Bosanskom državom, s kojom je kroz 14. i 15. stoljeće dijelila kopnenu granicu, a crkvene, trgovačke i političke veze između tih dvaju subjekata sežu čak i dublje u prošlost. Od vremena bana Kulina (vl. oko 1180. – 1203.) u Dubrovniku su pažljivo čuvane povremeno izdavane povelje bosanskih vladara i različiti šturi podatci o Bosni čija je biskupija bila podložna dubrovačkom nadbiskupu, no pravi preokret u smislu povećanja količine i kvalitete informacija koje o bosanskim prilikama počinju nuditi sačuvani dokumenti dubrovačkog porijekla ponajprije je rezultat uspostave i savršenije organizacije rada pisarske službe u Dubrovniku tijekom posljednje četvrtine 13. stoljeća.²⁸ Zahvaljujući, između ostalog, pedantnu ustroju kancelarije i notarijata shvaćena je i općedruštvena važnost pravnih zapisa pa su u različitim razdobljima narednih stoljeća najvažnija tijela dubrovačkih vlasti donosila veoma bitne odluke i odredbe za osiguranje i bolje čuvanje pisanih dokumenata uz predviđene stroge sankcije za povrede tih propisa.²⁹ Upravo je zbog takva brižna i promišljena odnosa prema pisanom nasljeđu građa dubrovačkog arhiva očuvana u kontinuitetu i obimu kakav se rijetko susreće u ustanovama sličnog tipa.³⁰

28 Konstantin Jireček, „Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner“, *Archiv für Slavische Philologie* 25 (1903), 501-521; Gregor Čremošnik, „Dubrovačka kancelarija do godine 1300. i najstarije knjige dubrovačke arhive“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 39 (1927), 231-253; Isti, „Kada je postao dubrovački arhiv?“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 44 (1932), 57-61; Vinko Foretić, „Dubrovački arhiv u srednjem vijeku“, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 6-7 (1959), 315-336; Ante Marinović, „Postanak i prvi spisi kancelarija srednjovjekovnih dalmatinskih gradova, posebno Dubrovnika i Kotora u XIII. i XIV. stoljeću“, *Anali Dubrovnika* 22-23 (1985), 7-24; Nevenka Bogojević-Glušćević, „Porijeklo i ustanovljenje notarske službe u srednjovjekovnim istočnojadranskim gradovima“, *Boka* 27 (2008), 7-15; Francesco Bettarini, „Notaries-Chancellors in Late Medieval Dubrovnik“, *Italian Review of Legal History* 7/21 (2021), 691-718.

29 Veliko je vijeće 1418. donijelo odluku prema kojoj su svi važniji spisi trebali biti isključivo bilježeni na pergameni, Državni arhiv u Dubrovniku (Hrvatska), HR-DADU-4 Malo vijeće, sv. 1, fol. 101v. (1415. – 1808.), a 1428. godine je u dubrovačkoj zakonskoj knjizi *Liber viridis* zabilježen i zakon nazvan *Ordo cancellariae*, odnosno *Kancelarijski red*, koji je predviđao djelovanje dva kancelara i notara s precizno određenim zaduženjima da prisustvuju sjednicama i vode zapisnike, sastavljaju javne i povjerljive spise, te isprave o prodajama, presudama i drugim pravnim poslovima, HR-DADU-4 Malo vijeće, sv. 3, fols. 204v-205r; Bettarini, „Notaries-Chancellors in Late Medieval Dubrovnik“, 698-701. Usp. Stjepan Ćosić, „Prinos poznavanju tajništva i arhiva Dubrovačke Republike“, *Arhivski vjesnik* 37 (1994), 123-145.

30 Zdravko Šundrića, „Kako je nastala i kako je sačuvana bogata arhivska građa dubrovačkog arhiva“, *Arhivist* 29 (1979), 23-36; Ivan Mustać, „Osvrt na povijesni razvoj zaštite arhivske građe na

S obzirom na količinu te dubrovačke građe na latinskom jeziku koja se mje-ri stotinama knjiga sasvim je razumljivo zašto se posao njezina objavljivanja radi dosta sporo i s brojnim prekidima iako taj proces kontinuirano traje skoro dva stoljeća.³¹ Tek je u proteklih nekoliko godina obnovljen interes za programskim pristupom objedinjavanju i publiciranju onih dubrovačkih izvora koji se sadržajno odnose na bosanski prostor i prilike, ali ni to nastojanje nema dovoljne instituci-onalne podrške i uglavnom se obavlja zahvaljujući trudu i zalaganju uskog kruga pojedinaca. Činjenica da sada raspolažemo unekoliko savršenijim i potpunijim zbirka-ma dubrovačke građe za određene teme i razdoblja bosanske prošlosti, ipak ne umanjuje potrebu istraživača da za pokušaj rješavanja pojedinih pitanja i dalje konzultiraju registre direktno u Arhivu kao i dostupna ranija izdanja u kojima ta-kođer ima mnoštvo vrijednih informacija.

Neke najstarije dubrovačke dokumente na latinskom jeziku izdali su još Tadija Smičiklas (1843. – 1914.) u sklopu monumentalna višetomnog *Diplomatičkog zbor-nika kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*,³² i Jovan Radonić (1873. – 1956.) u prvoj knjizi svoje zbirke *Dubrovačka akta i povelje*,³³ a nešto latinskih dokumenata iz prvih očuvanih sukcesivno bilježenih arhivskih svezaka svojevremeno je obja-vio i Gregor Čremošnik (1890. – 1958.) tridesetih godina 20. stoljeća,³⁴ no u tim je izdanjima broj podataka relevantnih za proučavanje povijesti srednjovjekovne Bosne dosta ograničen. Sustavniju i cjelovitiju obradu najstarijih neobjavljenih no-tarskih knjiga dubrovačkog arhiva inicirala je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu pokretanjem edicije *Monumenta historica Ragusina* na kojoj su radili Gregor Čremošnik i Josip Lučić (1924. – 1994.).³⁵ Ni u tim izdanjima nije

području Dubrovačke Republike i grada Dubrovnika”, *Arhivski vjesnik* 37 (1994), 19-23.

31 Vinko Foretić, „Dosadašnji rezultati i daljnje potrebe izdavanja arhivskih izvora Historijskog arhiva u Dubrovniku i ostalih dubrovačkih povijesnih vrela”, *Arhivski vjesnik* 13 (1970), 445-461; Isti, „Znanstvena istraživanja i izdavanje arhivske građe dubrovačkog arhiva”, *Arhivist* 29 (1979), 37-55.

32 Tadija Smičiklas, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 2-7 (Zagreb: Ju-goslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1904. – 1909.).

33 Jovan Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, knj. I, sv. 1 (Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1934.).

34 Gregor Čremošnik, „Nekoliko dubrovačkih listina iz XII. i XIII. stoljeća”, *Glasnik Zemaljskog mu-zeja u Bosni i Hercegovini* 43 (1931), 25-54; Isti, *Kancelariski i notarski spisi 1278-1301* (Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1932.); Isti, „Nova istorijska građa iz Dubrovnika”, *Novitates musei sarajevoensis* 10 (1933), 1-12.

35 Gregor Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije. Knj. 1. Zapisi notara Tomazina de Savere 1278-1282* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1951.); Josip Lučić, *Spisi du-brovačke kancelarije. Knj. 2. Zapisi notara Tomazina de Savere 1282-1284, Diversa cancellariae I (1282-1284), Testamenta I (1282)*, (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1984.); Isti, *Spisi dubrovačke kancelarije. Knj. 3. Zapisi notara Tomazina de Savere 1284-1286, Diversa cancellariae II (1284-1286), Zapisi notara Aca de Titullo 1295-1297, Diversa cancella-*

zastupljeno mnogo informacija o srednjovjekovnoj Bosni, izuzev relativno znatna broja kratkih ugovora koji se odnose na kupoprodaju roblja s bosanskog i susjednih prostora. Međutim, s obzirom na to da te bilježničke knjige potječu s kraja 13. stoljeća, odnosno razdoblja koje je inače veoma slabo pokriveno izvorima za bosanske prilike, i ti najsitniji zapisi mogu biti od velike važnosti za bolje razumijevanje društvene i vjerske slike u onovremenoj Bosanskoj banovini.

Kako će istraživači srednjovjekovne bosanske povijesti pristupiti građi dubrovačkog arhiva, u velikoj mjeri ovisi od zadane teme i problema koji ih zanimaju. Povjesničari srednjovjekovne Bosne tradicionalno su se i načelno dijelili na one koji u svojim radovima više pozornosti posvećuju političkim i vojnim pitanjima, zatim na one koji se specijaliziraju za privredne i društvene teme, te na one koji gotovo isključivo proučavaju vjersku problematiku. Budući da se svi ti pristupi gotovo redovito preklapaju, nije ih moguće posve striktno odvojiti. To je također karakteristika i brojnih kraćih ili dužih zapisa u arhivskim registrima Dubrovnika. Njih je, naime, teško razvrstati i klasificirati po njihovoj biti jer se informacije iz različitih dostupnih serija najčešće prepliću, prožimaju i nadopunjuju, te se za potpunije sagledavanje određene teme treba ostvariti uvid u veći broj svezaka sortiranih u naizgled nepovezanim serijama. Usto, nisu u svim raspoloživim knjigama dubrovačkog arhiva zastupljene informacije o Bosni, zato je veoma važno, uz poznavanje jezika, pisma i načina funkcioniranja pisarske službe u srednjovjekovnom Dubrovniku, također imati i određena predznanja o tome gdje se pojedine vrste podataka mogu pronaći.

Odluke dubrovačkih vijeća

Za istraživače političkih događanja u srednjovjekovnoj Bosni svakako su najvažnije one serije koje su nastale kao rezultat djelovanja raznih upravnih tijela i struktura dubrovačke općine. Tako okosnicu proučavanja bosanske povijesti 14. i 15. stoljeća čine zapisnici s odlukama i zaključcima svih triju dubrovačka vijeća, dakle Malog, Velikog i Vijeća umoljenih, koji su kontinuirano, s izvjesnim kraćim prekidima, sačuvani tek od 1301. godine. Početak sustavnija registriranja i čuvanja ovih zapisnika podudara se s izraženijom ulogom koju Bosna počinje igrati u regionalnim političkim kretanjima. To je za posljedicu imalo sve češće spominjanje Bosne i bosanskih prilika u dubrovačkim dokumentima, još od početka vladavine banova Pavla i Mladina Šubića kada su Bosna i Humska zemlja objedinjene u okviru jedne političke cjeline (1301. – 1322.), a potom i naročito nakon što je ban Stjepan II.

riae III (1295-1297) (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1988.); Isti, *Spisi dubrovačke kancelarije. Knj. 4. Zapisi notara Andrije Beneše 1295-1301* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1993.).

(vl. 1322. – 1353.) proširio svoju vlast sve do samih zidina grada Dubrovnika 1326. godine. Osim toga, sredina 14. stoljeća je i razdoblje kada se u Bosni intenzivirala eksploatacija plemenitih i drugih metala, što je dovelo do ubrzanog razvoja ekonomije i povećana sudjelovanja Dubrovčana u trgovinskoj razmjeni s Bosnom. Tako se i raznolike vijesti o bosanskim prilikama u Dubrovniku vremenom samo množe, postaju raznovrsnije i sadržajnije.

Zapisnici dubrovačkih vijeća isprva su vođeni zajedno u okviru jednog sveska i izmiješano po kronološkom redu održanih sjednica, odnosno onim slijedom kojim su i nastajali, te su s određenim većim ili manjim prazninama sukcesivno bilježeni u 34 knjige uredaba, tj. „reformacija”.³⁶ Takav je pristup i suvremenicima otežavao snalaženje u velikom broju donesenih važnih odluka, pa su još u tijeku posljednje četvrtine 14. stoljeća poduzimani konkretni, ali ipak neuspješni koraci namijenjeni povećanju preglednosti tih knjiga. Na kraju je od 1415. nekada jedinstvena serija *Reformationes* (HR-DADU-1) podijeljena na tri niza knjiga u kojima su otdad pa sve do pada Dubrovačke Republike zasebno bilježene odluke svih triju vijeća iz domena njihovih različitih nadležnosti, iako treba imati na umu da razgraničenje ovlasti tih tijela nije bilo završeno do kraja 15. stoljeća te da se i dalje za stvaranje potpunije slike nekog događaja ili procesa moraju objediniti srodne odluke svih triju vijeća.

Zapisnici dubrovačkog Velikog vijeća (lat. *Consilium maius*) vođeni su u knjigama serije *Acta consilii maioris* (HR-DADU-2). To je Vijeće imalo zakonodavnu, vrhovnu vlast i svu upravu u Dubrovniku jer je bilo ovlašteno da izdaje i mijenja opće propise trajne prirode, odnosno zakone. Osim toga provodilo je izbore i imenovanja svih dužnosnika, uključujući kneza i članove Senata, te donosilo konačnu odluku o svim najbitnijim državnim poslovima, a činili su ga svi punoljetni plemići, odnosno vlastela dubrovačke općine i Republike.³⁷ Odluke Malog vijeća (lat. *Consilium minus*) bilježene su u seriji *Acta consilii minoris* (HR-DADU-4). To je Vijeće imalo izvršnu vlast u Dubrovniku i izvršavalo je odredbe Velikog vijeća i Vijeća umoljenih. Činilo ga je 11 članova na čelu s knezom (lat. *rector*). Ono se sastajalo češće jer je rješavalo mnoge upravne poslove na koje je trebalo hitno odgovoriti. Na primjer, Malo se vijeće bavilo molbama i žalbama u građanskim i kaznenim postupcima,

36 To ime serije ne odražava vjerno sadržaj knjiga. Uredbe i zaključci Vijeća sa zakonskim važenjem izdjavani su i zapisivani u knjigu svih „uredaba”, odnosno *Liber omnium reformationum*, što je od 1358. nastavljeno u novoj zakonskoj zbirci, *Zelenoj knjizi*, tj. *Liber viridis*. O tome: Aleksandar Solovjev, „Liber Omnium Reformationum Civitatis Ragusii. Knjiga svih reformacija grada Dubrovnika”, u: *Istorisko-pravno spomenici, knjiga I, Dubrovački zakoni i uredbe*, ur. Aleksandar Solovjev – Mihajlo Peterković (Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1936.), 1-348; Branislav M. Nedeljković, *Liber viridis* (Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1984.).

37 Milan Rešetar, „Dubrovačko Veliko vijeće”, *Dubrovnik. Mjesečna ilustrovana revija* 1 (1929), 3-10; 2 (1929), 60-68.

primalo u audijenciju strane poslanike, sastavljalo pisma i vodilo korespondenciju s vladama drugih zemalja itd. Članovi Malog vijeća zajedno s najistaknutijim predstavnicima Velikog vijeća činili su Vijeće umoljenih (lat. *Consilium rogatorum*), čije su odluke bilježene u registrima serije *Acta consilii rogatorum* (HR-DADU-3). To se upravno tijelo u srednjem vijeku sastojalo od 45 članova i često se u izvorima naziva dubrovačkim Senatom (lat. *Senatus Ragusinus*) jer je u biti činilo stvarnu dubrovačku vladu koja je vodila unutrašnju i vanjsku politiku te razmatrala najosjetljivije predmete povezane s dugoročnim interesima Dubrovnika.³⁸

Za razumijevanje informacija sadržanih u tim zapisnicima potrebno je poznavati sustav funkcioniranja tih upravnih tijela, njihove sličnosti i razlike, te pojedinoosti o tome kako je njihov rad evidentiran u očuvanim arhivskim knjigama. Naime, istraživači koji konzultiraju te serije u najvećem su broju slučajeva uskraćeni za širi kontekst i raspravu koja je morala prethoditi registriranim prijedlozima i donesenim odlukama. Na primjer, sve što je ubilježeno u konačni zapisnik određene sjednice Malog vijeća, bila je samo izglasana odluka s upisanim brojem pozitivnih glasova. U Velikom vijeću i Vijeću umoljenih zapisivani su i prijedlozi, no ipak kratko i šturo, jer se glasalo postupno, od općeg prema partikularnom, pri čemu bi u kompletnu postupku odlučivanja o nekom predmetu bio prvo predstavljen dvostruki prijedlog, tako sročeni da se prvi odnosio na zadato pitanje, dok bi drugi najčešće bio njegova puka negacija. U rjeđim bi slučajevima u drugom dijelu prvobitni prijedlog bio samo djelomično modificiran. Tim se načelom pojednostavnjivao proces glasanja i njegova bilježenja jer su se prisutni članovi vijeća izjašnjavali samo za prvi ili drugi dio prijedloga. Uz usvojeni se dio obično zapisivalo koliko je glasova dobio izrazima „captum per ...” i „contra ...”, dok bi odbijeni prijedlog bio prekršten. Potom se prelazilo na narednu fazu zaključivanja, u kojoj bi se na isti način razmatrale pojedinosti koje su se odnosile na prethodno usvojenu točku. Odluke su inače donošene natpolovičnom većinom glasova pod uvjetom da se okupio kvorum.³⁹

Svi zabilježeni prijedlozi obično su bili oblikovani na isti način, kratko i sažeto, s mnogo riječi i formula koje su se konstantno ponavljale, što u velikoj mjeri olakšava praćenje tijeka zaključivanja, ali ipak ostavlja dojam jednostranosti, suhoparnosti i repetitivnosti. S druge strane, daleko krupniji problem za istraživače bosanske prošlosti bila je sasvim razumljiva okolnost da se najzanimljivije i najiscrpnije odluke

38 Branislav Nedeljković, „Dubrovačko Veće umoljeno (*Consilium rogatorum*) do 1358.”, u: *Zbornik radova iz pravne istorije posvećen Albertu Vajsu*, ur. Dragomir Stojčević (Beograd: Institut za pravnu istoriju, 1966.), 123-129.

39 Lovro Kunčević, „Political Decision-Making in the Republic of Ragusa (Dubrovnik) in the Fourteenth and Fifteenth Centuries”, u: *Cultures of Voting in Pre-Modern Europe*, ur. Serena Ferente – Lovro Kunčević – Miles Pattenden (London – New York: Routledge, 2018), 225-241. Usp. Nella Lonza, „Izborni postupak Dubrovačke Republike”, *Analiti Dubrovnik* 38 (2000), 9-52.

u najvećoj mjeri odnose na Dubrovnik i Dubrovčane, tj. na ona pitanja koja se neposredno odnose na njih ili za koja su oni bili u najvećoj mjeri zainteresirani. Tako u zapisima tih vijeća ima mnoštvo podataka o razgranatim državnim, upravnim, sudskim, financijskim i političkim poslovima. To su vrijedne i korisne, ali nadasve pouzdane informacije važne za političku i gospodarsku povijest, diplomatske odnose, gradsko stanovništvo i teme iz svakodnevnog života, u njima se nalaze podatci o konkretnim pojedincima, o trgovini, porezima i carinama, ratovima i oružju, o propisima, zakonima i odredbama, izborima, osjetljivim postupcima, te svim raznim mogućim pitanjima od iznimne važnosti za unutrašnju i vanjsku politiku dubrovačke općine u srednjem vijeku. Iz tog mnoštva podataka potrebno je pažljivo izlučiti vijesti koje bi mogle biti relevantne za proučavanje bosanskih prilika, što nije uvijek jednostavan zadatak jer se u brojnim odlukama ne može lako i na prvi pogled utvrditi je li riječ o nekoj određenoj stvari koja se odnosi na Bosnu. Izvještaj broj odluka tiče se konkretnih i prepoznatljivih ličnosti ili događaja i takve vijesti pomažu da proširimo i upotpunimo svoje znanje o njima. Međutim, daleko su učestalije informacije koje same po sebi, izolirane iz šireg povijesnog konteksta, naizgled ništa ne znače. Takve izvore tek treba skupljati po određenom sustavu, dopunjavati s drugim podacima sličnim po formi, sadržaju ili vremenu nastanka, te tako postupno kompletirati složeni mozaik bosanskog srednjovjekovlja.

U zapisnicima Vijeća to su najčešće razne odluke o imenovanju, zatim upućivanju ili opozivu poslanstava bosanskim vladarima i vlasteli, kao i sve ostalo što usput s time ide: instrukcije i određivanje materijalnih sredstava za troškove i potrebe puta, konji, pokloni itd. Tu su također i stavke koje se odnose na dočekivanje poslanika koji u Dubrovnik dolaze iz Bosne, a katkad se u poslovično kratkim zabilješkama provuče i pokoji detalj o poslaničkoj misiji i temi razgovora. Često se sasvim šturo, s jednom ili dvije riječi, tek naznačivalo o čemu se radi, a povremeno se zapisivala i šira elaboracija problema. Slična je situacija i kada se odlučivalo o davanju ovlasti knezu i Malom vijeću da imenuju povjerenstvo koje je trebalo pisati ili sastaviti odgovor na zaprimljena pisma bosanske gospode. Obično se tom prilikom navodila i osnovna tema pisma. U dubrovačkim su se vijećima također razmatrali prijedlozi o darivanju poklonima kako bosanskih poslanika, tako i njihovih gospodara. Iz njih se katkad mogu crpiti informacije o kretanju kraljeva i velmoža Bosanskog Kraljevstva. Tu su još i rasprave o davanju dopuštenja za različite molbe upućene Dubrovniku iz Bosne, a koje su se ticale izvoza vina, oružja, oklopa, balisti i baruta, te raznih drugih dobara, ili pak zahtjevi za pružanjem utočišta u gradu ili Stonu u nesigurnim vremenima, primanje bosanskih velikaša u dubrovačko građanstvo te odobravanje isplate tributa i drugih dažbina dugovanih bosanskoj kruni. U zapisnicima su bilježene i naredbe dubrovačkim službenicima koje su se na različite načine odnosile na Bosnu ili bosanski prostor. Velik broj informacija odnosi se i na

ratna pitanja kao što su, na primjer, kretanje vojske u neposrednom dubrovačkom zaleđu, vijećanje o uspostavljanju straže u Dubrovniku, Stonu ili Konavlima, zatim rasprave o pitanjima koja su se ticala Dubrovnika, a u kojima je uz treće strane sudjelovala i Bosna, ili o odnosima Dubrovnika s drugim političkim subjektima, kao što je Osmansko Carstvo ili Srpska Despotovina, koji su mogli utjecati na događanja u Bosni. Dubrovčani su također u svojim vijećima odlučivali o pokušajima diplomatskog posredovanja među zaraćenim stranama, a u zapisnicima su također registrirane i direktive o donošenju i uvođenju raznih zabrana na trgovanje ili kretanje kao sigurnih znakova da u zaleđu nešto nije u redu. Katkad bi uzrok tomu bile aktivne vojne operacije, a često su takve odluke bile posljedica negodovanja dubrovačke vlade dok je nastojala intervenirati i riješiti slučajeve nepovoljna odnosa bosanske gospode prema njihovim trgovcima, koji su se ogleдали u otimanju robe, zaustavljanju karavana, uvođenju novina, carina, nameta itd.

Za gospodarske i trgovačke prilike u srednjovjekovnoj Bosni posebno su zanimljivi zapisnici sa sjednica Malog vijeća, čiji se najveći dio odnosi na odluke o formiranju sudskih povjerenstava koji su trebali rješavati sporove i parnice između dubrovačkih građana u Bosni. Naime, radi pospješenja razvoja trgovine i rudarstva, bosanski je vladar Dubrovčanima koji su boravili na teritoriju pod njegovom kontrolom dao privilegiju autonomnog sudstva, tj. pravo da se u međusobnim sporovima Dubrovčana u Bosni primjenjuje dubrovačko zakonodavstvo. Tako je za svaku parnicu Malo vijeće biralo tročlanu komisiju koja je bila dužna riješiti sudski proces u mjestu gdje je spor nastao. Sudski postupak vodio je konzul, a uz njega su birana još dvojica sudaca koji su sudjelovali u donošenju presude. Članovi tih povjerenstava redovito su bili najugledniji trgovci koji su poslovali u tim bosanskim mjestima ili u njihovoj neposrednoj blizini. Iako se može činiti da ti podatci imaju ograničenu upotrebnu vrijednost za bolje poznavanje bosanske povijesti, treba voditi računa da se oni dosta često odnose i na domaće trgovce koji su imali pravo dubrovačkog građanstva, te da zapisnici Malog vijeća daju prvorazredan izvorni materijal za proučavanje razvoja gradova i gradskog načina života, uspon privrede i kulture.

S obzirom na veliku važnost tih izvora, dužna pozornost posvećena je njihovu predstavljanju široj znanstvenoj javnosti. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu je još 1879. godine inicirala proces sustavna objavljivanja te serije u okviru svoje velike edicije *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, pod zajedničkim imenom *Monumenta Ragusina*. Do 1897. godine bilo je objavljeno pet svezaka koji su obuhvaćali vrijeme od 1301. do 1379. godine.⁴⁰ Budući da su na njihovoj izradi radili različiti stručnjaci, Ivan Krst. Tkalčić (1840.

40 *Monumenta Ragusina, Libri reformationum*, sv. 1-5 (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1879. – 1897.).

– 1905.) sa suradnicima i Josip Gelčić (1849. – 1925.), u razdoblju od 18 godina (1879. – 1897.), zbirke su objavljene neujednačeno, s mnogim proizvoljnim ispuštanjima i brojnim pogreškama, kako u ispisivanju tako i u datiranju, pa se moraju upotrebljavati uz znatan oprez.⁴¹ Rad na objavljivanju dokumenata iz te serije nastavila je tek poslije Drugog svjetskog rata Srpska akademija nauka. Istaknuti istraživač i dobar poznavatelj dubrovačke građe Mihailo Dinić objavio je odluke svih triju vijeća za propuštenu 1365. godinu,⁴² te za razdoblje od 1380. do 1389. godine.⁴³ Poslije njega posao su na objavljivanju uzorno nastavili Zdravko Šundrica i Nella Lonza u nakladi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, čime je većim dijelom pokriveno razdoblje posljednjeg desetljeća 14. stoljeća.⁴⁴ U svim tim zbirkama sadržane su brojne ključne informacije neophodne za poznavanje političke i gospodarske situacije u Bosni te se zbog toga ta izdanja u istraživačkom radu bosanskih medievalista smatraju nezaobilaznima. Nažalost, dosad nisu obrađena i objavljena preostala četiri registra serije *Reformationes* koja obuhvaćaju razdoblje od 1397. do 1415. godine, a tek predstoji i sustavna obrada svezaka u kojima su se od 1415. vodili odvojeni zapisnici dubrovačkih vijeća.⁴⁵

Informacije o bosanskim temama mogu se također pronaći i u zbirci koju je priredio Jovan Radonić u više knjiga i svezaka od 1934. do 1951., i to pod okriljem edicije *Fontes rerum Slavorum Meridionalium*, koju je tridesetih godina 20. stoljeća pokrenula Srpska kraljevska akademija u Beogradu.⁴⁶ To je izdanje prilično šareno po svojem sadržaju jer su u njega uvrštene razne samostalne isprave, ali i odlomci zapisnika dubrovačkih vijeća te razni dopisi i upute namijenjene dubrovačkim poslanicima, dok se kasniji tomovi odnose na vremena poslije srednjeg vijeka. Po svemu iznimnu zbirku dubrovačkih izvora čini djelo rumunjskog povjesničara Nicolae

41 Usp. kritike Konstantina Jirečka objavljene u: *Časopis Musea království Českého* 59 (1885), 572-589, i *Archiv für Slavische Philologie* 19 (1897), 585-598.

42 Mihailo Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, knj. I (Beograd: Srpska akademija nauka, 1957.), 3-24.

43 Mihailo Dinić, *Odluke veća Dubrovačke republike*, knj. I-II (Beograd: Srpska akademija nauka, 1951. – 1964.).

44 Nella Lonza – Zdravko Šundrica, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390-1392* (Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2005.); Nella Lonza, *Odluke dubrovačkih vijeća 1395-1397* (Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2011.).

45 Jedan manji broj podataka o srednjovjekovnoj Bosni sadržanih u zapisnicima Malog vijeća donosi Andrija Veselinović, *Dubrovačko Malo veće o Srbiji (1415-1460)* (Beograd: Istorijski institut SANU; Istorijski arhiv Kraljevo; Istorijski arhiv Čačak, 1997.), dok se neki izvori o bosanskim temama mogu pronaći i u zbirci koju su priredili Danko Zelić – Ana Plosnić Škarić, *Dubrovnik: Civitas et Acta Consiliorum 1400-1450* (Zagreb: Hrvatska zaklada za znanost; Institut za povijest umjetnosti, 2017.) jer su u njoj sabrane odluke vijeća iz prve polovice 15. stoljeća koje se odnose na prostor i građevine unutar zidina grada Dubrovnika.

46 Jovan Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, knj. I, sv. 1-2 (Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1934.).

Iorge, koji je radeći na istraživanju križarskih ratova protiv osmanskih Turaka u 15. stoljeću, od 1899. do 1916. godine objavio šest zasebnih knjiga s bilješkama, prijepisima i izvodima iz gotovo svih važnijih europskih arhiva u kojima se mogla pronaći građa za tu temu. Druga knjiga gotovo je isključivo posvećena dokumentima iz dubrovačkog arhiva koji nisu objavljeni klasičnim načinom, u cjelini, s ispisom cijelog dokumenta, nego je veći broj srodnih i vremenski bliskih odluka, pisama i uputa povezan te rezimiran na francuskom jeziku uz doslovne latinske i talijanske citate samo kraćih i upečatljivijih odlomaka. U izboru dokumenata nije bilo nekog jasno preciziranog kriterija pa su zbog takva selektivnog pristupa u zbirci ostale ogromne praznine, često je u interpretaciji bila promašena osnovna poruka objavljenog dokumenta, a potkrale su se i brojne druge sitnije ili krupnije pogreške koje su katkad čak mijenjale i smisao izvora.⁴⁷

Pisma i upute Dubrovačke Republike

Pored odluka dubrovačkih vijeća u Iorginoj zbirci također su velikim dijelom bili zastupljeni i pojedini fragmenti dokumenata iz arhivske serije *Litterae et commisiones Levantis* (HR-DADU-8.1), koji se nadovezuju na akte vijeća i izvanredan su izvor za proučavanje diplomacije i političkih prilika, kako u Dubrovniku tako i u njegovu neposrednom zaleđu, a naročito u Bosni. U toj je seriji sadržana gotovo sva službena dubrovačka korespondencija, vođena uglavnom na talijanskom jeziku, i to od 1359. godine, s izvjesnim prekidima, sve do samog kraja Republike početkom 19. stoljeća. Riječ je o prijepisima važnijih pisama koje su dubrovačke vlasti upućivale stranim vladama, vladarima, velikašima i gradovima (*Litterae*), te dopisi s uputama koje su davali svojim poslanicima (*Commisiones*) s detaljnim opisom instrukcija, političkih ciljeva, zadataka, postupaka kao i govora koje su bili dužni održati pred domaćinima. Te su upute obično davane poslanicima prije polaska u inozemstvo, a vlada bi im onda naknadno slala i nove nakon što bi od njih primila pisma s izvještajima o stanju na terenu.

Prije sastavljanja određenog pisma, odgovora ili upute, u Velikom se vijeću raspravljalo o tom pitanju te je po običaju kao sastavni dio odluke kojom se davalo ovlaštenje knezu, Malom vijeću i Vijeću umoljenih da pripreme dopis također navedena i kratka bilješka o potencijalnom sadržaju pisma. Isprva su za sastavljanje koncepta pisma bili zaduženi članovi Malog vijeća s knezom, a poslije bi u pojedinim slučajevima za tu potrebu bilo sastavljeno i posebno povjerenstvo. Nacrt bi

47 Nicolai Iorga, *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siècle*, vol. II (Paris: Ernest Leroux, Éditeur, 1899.).

potom bio predstavljen ostalim članovima Velikog vijeća na raspravu i usvajanje. U slučaju da je prijedlog bio odbijen, procedura bi se ponavljala dok se ne bi došlo do odgovarajuće forme teksta. Tek tada bi kancelari unosili prijepis pisma ili upute u sveske službene izlazne korespondencije koje su se očuvale do našeg vremena.

U tim spisima sačuvano je pravo bogatstvo iscrpnih i važnih podataka o Bosni pa se slobodno može reći da je uz odluke vijeća ta serija najvažnija za bosansku srednjovjekovnu povijest. Naime, ona sadržava cijeli niz pisama upućenih izravno bosanskim vladarima ili pojedinim vlastelinima te se u njima tretira raznoliko mnoštvo tema iz međusobnih odnosa Dubrovčana s političkim čimbenicima u Bosni. Usto, na stranicama tih svezaka zabilježene su i brojne upute dubrovačkim poslanicima koji su redovito odlazili na dvorove bosanske gospode ili su tamo duže vremena boravili, a nije rijetkost da su informacije o Bosni također sadržane u pismima koje su Dubrovčani slali drugim vladarima ili svojim ambasadorima koje su im upućivali. Naročito su vrijedni oni dokumenti koji se odnose na prepisku koju je dubrovačka vlada vodila sa svojim poslanicima za trajanja jedne diplomatske misije. Na temelju tih spisa možemo ispratiti pripremu, tijek i ishod pregovora i dogovora o određenom pitanju. Broj takvih pisama znatno se množi u onim prilikama kada se Dubrovnik nalazio u ratovima s kraljem Ostojom (1403. – 1404.), te poslije s vojvodom Radosavom Pavlovićem (1430. – 1432.) i hercegom Stjepanom Vukčićem (1451. – 1453.), ili onda kada su Dubrovčani s bosanskim velmožama pregovarali o trgovačkim povlasticama, teritorijalnom proširenju ili nekim drugim važnim pitanjima. Ako se vješto kombiniraju s odlukama vijeća s kojima se konstantno nadopunjuju, ti dokumenti svakako služe kao neizostavan izvor za povijest šireg prostora jugoistočne Europe i Sredozemlja u 15. stoljeću.

Upravo iz tog razloga veoma je rano prepoznata vrijednost te serije te je Mađarska akademija znanosti još 1887. godine objavila u redakciji Josipa Gelčića i Lajosa Thallóczyja zbirku o odnosima Dubrovačke Republike s Ugarskim Kraljevstvom, koja je obuhvaćala razdoblje od 1358. do 1526. godine. U njoj su pored dokumenata iz serije *Lettere di Levante* također objavljeni ekscerpti iz knjiga dubrovačkih vijeća koji se odnose na taj sadržaj za vrijeme od 1363. do 1523. godine.⁴⁸ Na račun tog izdanja upućivane su brojne opravdane primjedbe te je ono ocijenjeno kao „sasvim nepouzdan”.⁴⁹ Zbog toga je u međuratnom razdoblju Srpska akademija nauka planirala pokrenuti sustavno izdavanje dokumenata iz te serije, no objavljena je samo jedna knjiga u kojoj je Jorjo Tadić uspio sabrati pisma i upute iz vremen-

48 József Gelcich – Lajos Thallóczy, *Raguza és Magyarország összeköttetéseiinek oklevéltára. Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1887.).

49 Radonić, „Rad Srpske kralj. akademije na izdavanju arhivalija”, 356.

skog razdoblja od 1359. do 1380. godine.⁵⁰ Iako tu nisu objavljeni apsolutno svi dostupni dokumenti, u tu je ediciju ipak uvršten znatan broj izvora koji sadržavaju podatke relevantne za srednjovjekovnu bosansku prošlost, pa se navedene dvije zbirke, usprkos izvjesnim manjkavostima, i danas upotrebljavaju u historiografskim radovima. Osim njih, dubrovačka pisma i upute su također često objavljivani kao prilozi brojnim monografskim izdanjima koja su tretirala različite teme iz bosanske povijesti, no unatoč tomu bilo bi ipak neophodno u skorije vrijeme pristupiti pokušaju pripremanja jedne nove zbirke u kojoj bi bili objedinjeni svi oni dopisi serije *Lettere di Levante* koji se sadržajno odnose na Bosnu.

Razni zapisi kancelarije

Za proučavanje privredne, kulturne te društvene povijesti Bosne veoma je važna serija arhivskih registara u koje su bilježeni razni zapisi kancelarije poznata pod naslovom *Diversa Cancellariae* (HR-DADU-15). Prve su knjige te serije među najstarijim očuvanim arhivskim svescima Državnog arhiva u Dubrovniku i potječu iz 1282. godine. One uglavnom sadržavaju zapise poslovne i sudske naravi, poput raznih ugovora o sklapanju trgovačkih društava, obradi zemlje i vinograda, davanju punomoći, stupanju u obrt, diobi novca i posjeda, zaduženjima, kupoprodajama, davanju nekretnina u zalog, zatim su tu bilježene i tužbe, ročišta, iskazi svjedoka, presude, žalbe i dr. U kasnijim vremenima došlo je do odvajanja sudskih poslova koji su se počeli bilježiti odvojeno i u zasebnim svescima kaznenog i građanskog prava, o čemu će nešto poslije biti riječi, dok su se u toj seriji i dalje nastavili voditi različiti državnoopravni i privatnoopravni poslovi. Zapravo, može se reći da je u te knjige zapisivano sve ono što nije bilo obuhvaćeno drugim specijaliziranim serijama kancelarije i notarijata.

Upravo zbog svoje širine i raznovrsnosti te knjige imaju istaknutu važnost za istraživače srednjovjekovne bosanske prošlosti. Naime, riječ je o velikom broju različitih spisa uobličjenih u ugovore i oglase o brojnim pitanjima u kojima se povremeno susreću uglavnom fragmentarne informacije relevantne za bolje razumijevanje privrednih prilika u neposrednom dubrovačkom zaleđu. To su u najvećoj mjeri suhoparni podatci o najmu radne snage i učenju zanata koji naizgled ne daju dovoljno prostora za neko šire i dalekosežnije tumačenje. Pored njih, tu su i razne zabilješke ili izjave o oporukama, kupoprodajnim aktivnostima, davanju jamstva, prijemu i vraćanju novca, namirivanju dugova, podmirivanju štete, rješavanju sporova, zatim o prijevozu robe, uzgoju stoke, služenju, odlascima na rad u Bosnu, tovarnim životinjama, pčelarstvu,

50 Jorjo Tadić, *Pisma i uputstva Dubrovačke republike*, knj. I (Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1935.).

sokolarstvu itd. Istraživačima će političke povijesti naročito biti vrijedne potvrde o dolascima bosanskih poslanika u Dubrovnik gdje su preuzimali tribute ili obavljali neke druge poslove za svoje gospodare. Međutim, dokumenti serije *Diversa Cancellariae* nude daleko više nego što bi se na prvi pogled dalo naslutiti sudeći isključivo po njihovoj formi. Naime, u naizgled suhoparnim ugovorima o najmu zemljišta ili radne snage može se prepoznati i tužna životna sudbina onih pojedinaca ili skupina iz dubrovačkog zaleđa koji su se zbog gladi i neimaštine morali odricati vlastite slobode u zamjenu za hranu, odjeću i krov nad glavom. Tomu u prilog govori velik broj sačuvanih primjera o služenju mladih djevojaka iz Bosne koje bi u Dubrovniku postajale kućna posluga ili, pak, maloljetne djece u čije bi ime roditelji ili stariji rođaci sklapali dogovore o njihovu šegrtovanju ili služenju na pet, deset pa čak i petnaest godina. S druge strane, postoje i potvrde o slučajevima kada su pojedinci iz Bosne zalagali vrijedne dragocjenosti, najčešće u obliku nakita koji bi se onda podrobno opisivao, što je prvorazredan izvor za proučavanje materijalne kulture.

Zbog toga je i razumljivo da su podatci iz te serije bili temeljem za nastanak većeg broja monografija i znanstvenih studija o gospodarskim prilikama u srednjovjekovnoj Bosni, a nedavno su također objavljeni kao ekstenzivni ispisi oni dokumenti iz serije koji se sadržajno ili na bilo koji način mogu dovesti u vezu s Bosnom i bosanskim prostorom u srednjem vijeku.⁵¹ Iako ispisi nisu rađeni sustavno, što znači da nisu obuhvatili sve dostupne zapise o Bosni te da ima još znatnog prostora za dopunu, objavljeni će izvori svakako budućim istraživačima znatno olakšati kretanje u moru podataka iz dubrovačke arhivske građe te omogućiti obradu većeg broja do sada zapostavljenih ili neadekvatno proučenih istraživačkih zadataka.

Razni zapisi, zaduženja i oporuke notarijata

Pored raznih zapisa kancelarije, za bosansku povijest važni su i razni zapisi notarijata poznati pod naslovom *Diversa Notariae* (HR-DADU-9), koji sukcesivno teku od 1310. godine. Ta su dva fonda zapravo usko povezana i veoma je teško u pojedinim slučajevima ustanoviti razliku između poslova koji su vođeni u obje serije jer im knjige imaju sličnu formu i karakter, pri čemu se kao glavna odlika nameće izmiješanost u bilježenju kako državnih tako i privatnopravnih pitanja. U tim svescima notarijata također su zapisivani ugovori o mirazu, kupovini i prodaji, gradnji kuća, izradi raznih predmeta umjetničkog obrta, zatim oporuke, zadužnice, raznolike punomoći, agrarni ugovori i drugi različiti poslovi.

51 Esad Kurtović, *Arhivska građa za historiju srednjovjekovne Bosne. Ispisi iz knjiga kancelarije Državnog arhiva u Dubrovniku 1341-1526*, knj. 1-3 (Sarajevo: Institut za historiju Sarajevo; Histo-rijski arhiv Sarajevo, 2019.).

Kao i u slučaju Raznih zapisa kancelarije, i u Raznim zapisima notarijata dolazi do izražaja snažna upućenost Dubrovnika na Bosnu i obratno, kao i dinamična interakcija između njihovih političkih i privrednih subjekata, koja je uvjetovala očuvanje većeg broja zapisa o srednjovjekovnoj Bosni u dubrovačkoj arhivskoj građi. Uglavnom se tu radi o privatnopravnim poslovima među kojima dominiraju, naročito za ranija razdoblja, ugovori o služenju, šegrtovanju i učenju zanata, o robovima i poslužima te o kupoprodaji različitih predmeta, a poslije se češće počinju pojavljivati priznanice o primanju uloženog zakupa, novca na dobit ili tributa koji su preuzimali bosanski poslanici, zatim registracije trgovačkih društava i podjele preostale imovine, ugovori o prijevozu robe, deponiranim i založenim dobrima, davanju stvari u zakup, o izradi različitih predmeta itd.⁵²

Veoma su se rano u dubrovačkom notarijatu razvile i posebne knjige u koje su se unosili specijalizirani i jednoobrazni poslovi, čime se suvremenici nastojalo olakšati snalaženje u mnoštvu zapisa, ali od čega korist svakako imaju i moderni istraživači. Već od 1282. godine se ti poslovi počinju računati u knjige dugova i zadužnica, odnosno *Debita Notariae* (HR-DADU-10), te knjige oporuka, odnosno *Testamenta Notariae* (HR-DADU-12).

Objekti su serije neobično vrijedne za proučavanje bosanskih prilika, a naročito ugovori o kreditnom zaduživanju koji obiluju informacijama o dužnicima iz zaleđa i mjestima iz kojih dolaze. Te su bilješke zapravo važan dokumentarni izvor na temelju kojeg se može, pored ostalih stvari, također proučavati trgovina, onomastika i topografija srednjovjekovne Bosne, pa su one veoma često privlačile pozornost istraživača dubrovačke građe.⁵³ Ugovori o zaduženju veoma su jednostavni za koristiti jer praktično imaju ujednačen formular po kojem su bilježeni te sadržavaju podatke o imenima dužnika, mjestima odakle dolaze, imenima njihovih jamaca i kreditora, visini zaduživanja koja se obično izražavala u novcu iako su bosanski trgovci u Dubrovniku na kredit uglavnom preuzimali robu, te roku zaduživanja i pratećim mjerama za osiguranje blagovremene isplate.⁵⁴

52 Ekstenzivne ispise onih ugovora čiji tekstovi sadržavaju podatke o akterima ili krajevima vezanim za bosanski prostor objavili su Esad Kurtović – Almir Peco, *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne 3 (Ispisi iz knjiga notarijata Državnog arhiva u Dubrovniku 1370-1529)* (Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, 2021.). U svojoj su zbirci obuhvatili ukupno 90 svezaka za razdoblje od 1370. do 1529. godine, s preko 2000 zasebnih ugovora, što je svakako impozantna brojka koja govori o intenzitetu političkih i poslovnih odnosa između Bosne i Dubrovnika.

53 Ignacij Voje, „Knjige zadolžnic, posebna notarska serija Dubrovnikaškog arhiva”, *Zgodovinski časopis* 22 (1968), 207-223. Usp. Isti, *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku* (Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1976.).

54 Ugovore o zaduženjima koji se odnose na Bosnu i aktere iz Bosne sabrao je i objavio Esad Kurtović, *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne I/1-2 (Ispisi iz knjiga zaduženja Državnog arhiva u Dubrovniku 1365-1521)* (Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2017.).

Serija *Testamenta Notariae* jedna je od najobimnijih i najsadržajnijih serija dubrovačkog arhiva, i uz nju se također veže i podserija s dokumentima o izvršenju oporuka, tj. *Distributiones testamentorum*. Brojne su oporuke dubrovačkih trgovaca koji su poslovali ili preminuli u Bosni te se u njima nalaze podatci o njihovim poslovnim partnerima, bosanskim mjestima u kojima su boravili, crkvama i samostanima kojima su ostavljali predmete i novac, članovima obitelji i sl. Uz njih tu je također i velik broj testamenata pojedinaca iz Bosne koji su poslovanjem stekli privilegij dubrovačkog građanstva te se poslije preselili u Dubrovnik. Iz sadržaja tih oporuka može se puno saznati o materijalnom statusu oporučitelja te vrijednosti materijalnih predmeta koje su ostavljali nasljednicima.

Dubrovački su bilježnici tijekom srednjeg vijeka u posebne knjige zapisivali i raznovrsne ugovore te sporazume o mirazu pa je taj niz poznat pod naslovom *Libri dotium notariae* (HR-DADU-13.1). Pored podataka o mirazu, odnosno imovini u novcu, posjedima, odjeći ili drugim dragocjenostima koju je žena donosila u bračnu zajednicu, prva dva sveska te serije također sadržavaju i mnoštvo kupoprodajnih ugovora u kojima su predmet trgovine bile kuće, zemlja, brodovi, roblje i sl. Stranice tih knjiga svjedoče o intenzitetu procesa u okviru kojeg se stanovništvo iz neposrednog dubrovačkog zaleđa uključivalo u privredne aktivnosti u primorju, pa se tako relativno često u tekstu tih dokumenata susreću i pojedinci iz Bosne.⁵⁵

Kazneni i sudski spisi

Naročitu kategoriju izvora relevantnih za proučavanje bosanske prošlosti u kasnom srednjem vijeku čine dubrovački kazneni i sudski spisi koji zajedno čine fond Tužbi unutar i izvan grada (HR-DADU-21). Oni pored konkretnih i raznovrsnih podataka o funkcioniranju pravnog sustava također nude i mnoštvo izvještaja o raznim aspektima srednjovjekovne društvene stvarnosti, a posebno su vrijedni za proučavanje tema iz svakodnevnog života.⁵⁶ Pojednosti o Bosni i pojedincima iz neposrednog dubrovačkog zaleđa mogu se pronaći u gotovo svim serijama te vrste, no najvažniji podatci sadržani su u knjigama u kojima su bilježene tužbe za kaznena djela učinjena unutar i izvan zidina grada Dubrovnika, tj. *Lamenta de intus*

Usp. recenziju koju je o izdanju dao Ignacij Voje u: *Zgodovinski časopis* 71 (2017), 538-539. Riječ je o ispisima iz 69 svezaka koji obuhvaćaju razdoblje od 1365. do 1521. godine, s preko 4500 zasebnih zadužnica.

55 Esad Kurtović, *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne. Ispisi iz knjiga miraza Državnog arhiva u Dubrovniku 1380-1506* (Sarajevo: Vlastita naklada autora, 2022.).

56 Nella Lonza, „Srednjovjekovni zapisnici dubrovačkog kaznenog suda: izvorne cjeline i arhivsko stanje”, *Analiz Dubrovnik* 41 (2003), 45-74.

(HR-DADU-21.1) i *Lamenta de foris* (HR-DADU-21.2) te *Lamenta de intus et de foris* (HR-DADU-21.3). Iako se u naslovima tih knjiga jasno razlikuju kazneni postupci vođeni za prijestupe u gradu i izvan njega, u praksi se susreću izvjesna preklapanja pa se tako zanimljive informacije o Bosni mogu pronaći u gotovo svim registrima tog fonda. Tu se relativno često pojedinci porijeklom iz Bosne javljaju ili kao žrtve ili kao počinitelji određenih kaznenih djela. Posebno su brojni slučajevi zabilježeni u knjigama serije *Lamenta de foris*, u kojima se uglavnom nalaze tužbe oštećenih stranaka. U njima se pored formalnih elemenata tužbe također redovito navodilo ime, odnosno imena počinitelja, ako su bili poznati, te detaljan opis kaznenog djela koji je sadržavao pojedinosti o tome kada i gdje je stranka oštećena, na koji način, te kakvu je štetu pretrpjela. Tom se prilikom katkad podrobno opisivalo oružje upotrijebljeno za napad ili imovina koja je otuđena.⁵⁷ Iako dosta kratki i bez iscrpnih bilježaka o daljem tijeku sudskog procesa, iskazima svjedoka ili ishodu tužbe, ti zapisi koji se odnose na bosanski prostor i ljude neobično su važni za bolje razumijevanje društvenih prilika na teritoriju Bosanskog Kraljevstva.⁵⁸

Zaključak

Na prvi se pogled može steći dojam da su najvažniji dubrovački dokumenti već odavno poznati te da je građa Državnog arhiva u Dubrovniku u najvećoj mjeri iskorištena i iscrpljena u historiografiji, no ona je ipak i dalje prvorazredan i nezaobilazan izvor informacija za političku, privrednu, kulturnu i društvenu povijest srednjovjekovne Bosne te istraživači bosanske prošlosti još uvijek ostaju snažno upućeni na njezino proučavanje. I dok se brojnim ranijim historiografskim interpretacijama starije povijesti Bosne može opravdano prigovoriti da pretjerano ovise o dubrovačkoj perspektivi, ne treba se zanemariti okolnost da su u najvećem broju slučajeva dubrovački dokumenti upravo jedini koji mogu baciti svjetlo na određene teme te da su povjesničari u svojem pristupu prošlosti nužno ograničeni okvirom koje im nude dostupni izvori.

Intenzivan rad na objavljivanju građe iz dubrovačkog arhiva koji traje gotovo dva stoljeća, a koji je u proteklih nekoliko godina uzeo naročita maha kada je riječ

57 Nella Lonza, „Tužba, osveta, nagodba: modeli reagiranja na zločin u srednjovjekovnom Dubrovniku”, *Anali Dubrovnik* 40 (2002), 57-104.

58 Esad Kurtović, *Ispisi građe za historiju srednjovjekovne Bosne. Lamenta de foris – Tužbe kaznenih djela učinjenih izvan grada, Svezak IV/1419-1422/, Državni arhiv Dubrovnik* (Sarajevo: Vlastita naklada autora, 2020.); Isti, *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne (Ispisi iz knjiga tužbi Državnog arhiva u Dubrovniku: Lamenta de foris I-L, 1370-1483)*, knj. 1-3. (Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, 2022.).

o dokumentima povezanim s bosanskim prilikama, iznova je skrenuo pozornost na vrijednost tih podataka i uputio na potrebu za svježim i originalnijim pristupom tim izvorima u kontekstu tumačenja prošlosti srednjovjekovne Bosne. S obzirom na okolnost da ni historiografija kao ni spominjani i analizirani izdavački poduhvati nipošto nisu umanjili potrebu da se određeni arhivski registri konzultiraju izravno u Arhivu, od budućih istraživača te građe očekuje se da naprave nove pomake i iskorake na proučavanju još nedovoljno poznatih tema srednjovjekovne bosanske prošlosti. Stoga je i ovaj prilog namijenjen kao svojevrsan uvod koji bi tim istraživačima barem jednim dijelom trebao olakšati pripremne aktivnosti za rad u Državnom arhivu u Dubrovniku, upoznati ih s različitim vrstama informacija koje se tamo mogu pronaći i uputiti na gotovo neograničen potencijal te građe za proučavanje raznih pitanja i problema iz povijesti srednjovjekovne Bosne.

IZVORI I LITERATURA

Arhivski izvori:

Državni arhiv u Dubrovniku (Hrvatska)

HR-DADU-4 Malo vijeće (1415. – 1808.)

Literatura:

Bettarini, Francesco. „Notaries–Chancellors in Late Medieval Dubrovnik”. *Italian Review of Legal History* 7/21 (2021), 691–718.

Bogojević-Glušćević, Nevenka. „Porijeklo i ustanovljenje notarske službe u srednjovjekovnim istočnojadranskim gradovima”. *Boka* 27 (2008), 7–15.

Čremošnik, Gregor. „Dubrovačka kancelarija do godine 1300. i najstarije knjige dubrovačke arhive”. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 39 (1927), 231–253.

Čremošnik, Gregor. „Nekoliko dubrovačkih listina iz XII. i XIII. stoleća”. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 43 (1931), 25–54.

Čremošnik, Gregor. „Kada je postao dubrovački arhiv?”. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 44 (1932), 57–61.

Čremošnik, Gregor. *Kancelariski i notarski spisi 1278–1301*. Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1932.

Čremošnik, Gregor. „Nova istorijska građa iz Dubrovnika”. *Novitates musei sarajevoensis* 10 (1933), 1-12.

Čremošnik, Gregor. „Bosanske i humske povelje srednjega vijeka”. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* n. s. 3 (1948), 103-143; n. s. 4-5 (1949-1950), 105-199; n. s. 6 (1951), 81-119; n. s. 7 (1952), 273-336; n. s. 10 (1955), 137-146.

Čremošnik, Gregor. *Spisi dubrovačke kancelarije. Knj. 1. Zapisi notara Tomazina de Savere 1278-1282*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1951.

Čremošnik, Gregor. „Postanak i razvoj srpske ili hrvatske kancelarije u Dubrovniku”. *Anali Dubrovnik* 1 (1952), 73-84.

Ćosić, Stjepan. „Prinos poznavanju tajništva i arhiva Dubrovačke Republike”. *Arhivski vjesnik* 37 (1994), 123-145.

Dinić, Mihailo. *Odluke veća Dubrovačke republike*, knj. I-II. Beograd: Srpska akademija nauka, 1951. – 1964.

Dinić, Mihailo. *Iz Dubrovačkog arhiva*, knj. I-III. Beograd: Srpska akademija nauka, 1957. – 1967.

Dorđević, Bojan. „Dubrovački arhiv u Kraljevini Jugoslaviji”. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 81 (2015), 49-64.

Elezović, Gliša. *Tursko-srpski spomenici dubrovačkog arhiva*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1932.

Elezović, Gliša. *Turski spomenici*, sv. 1-2. Beograd: Srpska kraljevska akademija; Srpska akademija nauka, 1940. – 1952.

Filipović, Ivan. „O restituciji i sukcesiji arhivskoga gradiva dubrovačke provenijencije u kontekstu razvoja međunarodnog i europskog prava”, *Arhivski vjesnik* 60 (2017), 9-36.

Foretić, Vinko. „Državni arhiv u Dubrovniku”. *Historijski zbornik* 4 (1951), 209-215.

Foretić, Vinko. „Pregled stanja fondova, zbirki i skupina Državnog arhiva u Dubrovniku na dan 22 travnja 1955.” *Arhivist* 5 (1955), lxxviii-lxxv.

Foretić, Vinko. „Dubrovački arhiv u srednjem vijeku”. *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 6-7 (1959), 315-336.

Foretić, Vinko. „O dubrovačkom arhivu”. *Arhivist* 19 (1969), 52-64.

Foretić, Vinko. „Dosadašnji rezultati i daljnje potrebe izdavanja arhivskih izvora Historijskog arhiva u Dubrovniku i ostalih dubrovačkih povijesnih vrela”. *Arhivski vjesnik* 13 (1970), 445-461.

Foretić, Vinko. „Znanstvena istraživanja i izdavanje arhivske građe dubrovačkog arhiva”. *Arhivist* 29 (1979), 37-55.

Foretić, Vinko. *Povijest Dubrovnika do 1808*, knj. 2. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.

Gelcich, József; Thallóczy, Lajos. *Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1887.

Gelčić, Josip. „Dubrovački arhiv”. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 22 (1910), 538-588.

Giese, Friedrich. „Die osmanisch-türkischen Urkunden im Archive des Rektorpalastes in Dubrovnik”. U: *Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag*, ur. Theodor Menzel. Leipzig: Otto Harrassowitz, 1932., 41-56

Iorga, Nicolai. *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siècle*, vol. II. Paris: Ernest Leroux, Éditeur, 1899.

Isailović, Neven. *Vladarske kancelarije u srednjovekovnoj Bosni*. Beograd: Neobjavljena doktorska disertacija, 2014.

Isailović, Neven. „Na krivudavom putu kritičkog izdavanja građe o srednjovekovnoj Bosni: povodom desetogodišnjice *Građe o prošlosti Bosne*”. *Građa o prošlosti Bosne* 10 (2017), 11-20.

Ječmenica, Dejan. „Bibliografija *Starog srpskog arhiva* knjige 1–10 (2002–2011)”. *Stari srpski arhiv* 10 (2011), XIII-XXXIII.

Ječmenica, Dejan. „Pregled objavljenih isprava, objašnjavanih ustanova i pojmova, prosopografskih i topografskih podataka u prvih deset knjiga *Starog srpskog arhiva*”. *Stari srpski arhiv* 10 (2011), XXXV-LXVIII.

Jireček, Konstantin. „Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Volumen X & XIII. Monumenta Ragusina. Libri Reformationum. Tomis I. A. 1306–1347. Zagrabiae 1879, 315 pp. – Tomus II. A. 1347–1360. Additamentum a. 1301–1305, 1318, 1325–1336. Zagrabiae 1882, 409 pp. 8°”. *Časopis Musea království Českého* 59 (1885), 572-589.

Jireček, Konstantin. *Spomenici srpski*. Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1892.

Jireček, Konstantin. „Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Edidit Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium. Volumen XXVII et XXVIII = Monumenta Ragusina. Libri reformationum. Tomus III. A. 1359–1364. Zagrabiae 1895, 369 pp. – Tomus IV. A. 1364–1396. Collegit et digessit Josephus Gelcich. Zagrabiae 1896, 288 pp., 8°”. *Archiv für Slavische Philologie* 19 (1897), 585-598.

Jireček, Konstantin. „Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner”. *Archiv für Slavische Philologie* 25 (1903), 501-521; 26 (1904), 161-214.

Karano-Tvrtković, Pavle. *Srbski spomenici ili stare risovulje, diplome, povelje i snošenja bosanski, serbski, hercegovački, dalmatinski i dubrovački kraljeva, careva, banova, despota, knezova, vojvoda i vlastelina, Čast prva*. Beograd: Tipografija Knjažestva Srbije, 1840.

Komar, Goran Ž.; Ratković, Pavle. *Ruskova knjiga. Dubrovački ćirilčni pisar 1395-1423*. Trebinje: Zadužbina Knez Miroslav Humski; Herceg Novi: Društvo za arhive i povjesnicu hercegnovsku, 2019.

Kovač, Karl. „Nekoliko slavjenskih listina”. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 24 (1912), 397-412.

Kovačević-Kojić, Desanka. „Dubrovački arhiv kao izvor za istoriju srednjovjekovne bosanske države”. *Arhivist* 29 (1979), 69-73.

Kraelitz, Friedrich. *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts*. Wien: Akademie der Wissenschaften, 1921.

Kraljačić, Tomislav. *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1987.

Kunčević, Lovro. „Political Decision-Making in the Republic of Ragusa (Dubrovnik) in the Fourteenth and Fifteenth Centuries”. U: *Cultures of Voting in Pre-Modern Europe*, ur. Serena Ferente – Lovro Kunčević – Miles Pattenden. London – New York: Routledge, 2018., 225-241.

Kurtović, Esad. *Bibliografija objavljenih izvora i literature o srednjovjekovnoj Bosni 1978.-2000*. Sarajevo: Vlastita naklada autora, 2007.

Kurtović, Esad. *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne I/1-2 (Ispisi iz knjiga zaduženja Državnog arhiva u Dubrovniku 1365-1521)*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2017.

Kurtović, Esad i dr. *Codex diplomaticus Regni Bosnae – Povelje i pisma stare bosanske države*. Sarajevo: Mladinska knjiga, 2018.

Kurtović, Esad. *Arhivska građa za historiju srednjovjekovne Bosne. Ispisi iz knjiga kancelarije Državnog arhiva u Dubrovniku 1341-1526*, knj. 1-3. Sarajevo: Institut za historiju Sarajevo; Historijski arhiv Sarajevo, 2019.

Kurtović, Esad. *Ispisi građe za historiju srednjovjekovne Bosne. Lamenta de foris – Tužbe kaznenih djela učinjenih izvan grada, Svezak IV /1419-1422/, Državni arhiv Dubrovnik*. Sarajevo: Vlastita naklada autora, 2020.

Kurtović, Esad; Peco, Almir. *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne 3 (Ispisi iz knjiga notarijata Državnog arhiva u Dubrovniku 1370-1529)*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, 2021.

Kurtović, Esad. *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne. Ispisi iz knjiga miraza Državnog arhiva u Dubrovniku 1380-1506*. Sarajevo: Vlastita naklada autora, 2022.

Kurtović, Esad. *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne (Ispisi iz knjiga tužbi Državnog arhiva u Dubrovniku: Lamenta de foris I-L, 1370-1483)*, knj. 1-3. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, 2022.

Lazarević, Ivana; Perović, Zoran; Selmani, Nikša. „Državni arhiv u Dubrovniku”. *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, sv. 1. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2006., 245-282.

Lonza, Nella. „Izborni postupak Dubrovačke Republike”. *Anali Dubrovnika* 38 (2000), 9-52.

Lonza, Nella. „Tužba, osveta, nagodba: modeli reagiranja na zločin u srednjovjekovnom Dubrovniku”. *Anali Dubrovnika* 40 (2002), 57-104.

Lonza, Nella. „Srednjovjekovni zapisnici dubrovačkog kaznenog suda: izvorne cjeline i arhivsko stanje”. *Anali Dubrovnika* 41 (2003), 45-74.

Lonza, Nella; Šundrica, Zdravko. *Odluke dubrovačkih vijeća 1390-1392*. Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2005.

Lonza, Nella. *Odluke dubrovačkih vijeća 1395-1397*. Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2011.

Lučić, Josip. *Spisi dubrovačke kancelarije. Knj. 2. Zapisi notara Tomazina de Savere 1282-1284, Diversa cancellariae I (1282-1284), Testamenta I (1282)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1984.

Lučić, Josip. *Spisi dubrovačke kancelarije. Knj. 3. Zapisi notara Tomazina de Savere 1284-1286, Diversa cancellariae II (1284-1286), Zapisi notara Aca de Titullo 1295-1297, Diversa cancellariae III (1295-1297)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1988.

Lučić, Josip. *Spisi dubrovačke kancelarije. Knj. 4. Zapisi notara Andrije Beneše 1295-1301*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1993.

Marinović, Ante. „Postanak i prvi spisi kancelarija srednjovjekovnih dalmatinskih gradova, posebno Dubrovnika i Kotora u XIII. i XIV. stoljeću”. *Anali Dubrovnika* 22-23 (1985), 7-24.

Miklosich, Franz. *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*. Viennae: Apud Guilelmum Braumüller, 1858.

Miović, Vesna; Selmani, Nikša. „Turska kancelarija i *Acta turcarum* od vremena Dubrovačke Republike do danas”. *Anali Dubrovnik* 45 (2007), 235-284.

Monumenta Ragusina, Libri reformationum, sv. 1-5. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1879. – 1897.

Mošin, Vladimir; Ćirković, Sima; Sindik, Dušan. *Zbornik srednjovekovnih ciriličkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika*, knj. I (1186. – 1321.). Beograd: Istorijski institut, 2011.

Mustać, Ivan. „Osvrt na povijesni razvoj zaštite arhivske građe na području Dubrovačke republike i grada Dubrovnika”. *Arhivski vjesnik* 37 (1994), 19-23.

Nedeljković, Branislav. „Dubrovačko Veće umoljeno (Consilium rogatorum) do 1358”. U: *Zbornik radova iz pravne istorije posvećen Albertu Vajsu*, ur. Dragomir Stojčević, 123-129. Beograd: Institut za pravnu istoriju, 1966.

Nedeljković, Branislav M. *Liber viridis*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1984.

Perović, Zoran. „Zanimanje arhivist – obrazovanje, praksa, perspektive, na primjeru Državnog arhiva u Dubrovniku”. U: *Izlaganja s 2. kongresa hrvatskih arhivista. Arhivi i društvo – Izazovi suvremenog doba*, ur. Ivana Prgin. Zagreb: Hrvatsko arhivističko društvo 2005., 1-22.

Perović, Zoran. „Arhivi i politika: U potrazi za jednom izgubljenom dubrovačkom ovčicom”. U: *Arhivi i politika. Zbornik radova sa stručnoga skupa 4. kongres hrvatskih arhivista*, ur. Silvija Babić. Zagreb: Hrvatsko arhivističko društvo, 2014., 39-43.

Perović, Zoran. „Kako pronaći Desislavu – Arhivistička obrada dijela serije *Diplomata et acta Državnog arhiva u Dubrovniku na primjeru jedne isprave*”, u: *Druga međunarodna konferencija bibliotekara, arhivista i muzeologa: Montenegro – Libraries, Archives and Museums LAM 2019. Zbornik radova*, ur. Dragana Marković. Cetinje: Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević”, 2019., 49-59.

Pucić, Medo. *Spomenici Srbski od 1395. do 1423. to est Pisma pisana od republike dubrovačke Kraljevima, Despotima, Vojvodama i Knezovima Srbskiem, Bosanskiem i Primorskiem*. Beograd: Knjigopečatnja Knjažestva srbskog, 1858.

Pucić, Medo. *Spomenici srpski, knjiga druga*. Beograd: Državna štamparija, 1862.

Radonić, Jovan. „Rad Srpske kraljevske akademije na izdavanju arhivalija iz dalmatinskih, a naročito Dubrovačkog arhiva”. *Godišnjak Srpske kraljevske akademije* 42 (1934), 339-366.

Radonić, Jovan. *Dubrovačka akta i povelje*, knj. I-V. Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1934. – 1951.

Registar zbirke „Stare srpske povelje i pisma” Ljubomira Stojanovića. Beograd: Istorijski institut Srpske akademije nauka i umetnosti, 1992.

Ress, Imre. „Lajos Thallóczy's Begegnungen mit der Geschichte von Bosnien-Herzegowina”. U: *Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker*, ur. Dževad Juzbašić – Imre Ress. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine; Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 2010., 53-80.

Rešetar, Milan. „Die ragusanischen Urkunden des XIII.-XV. Jahrhunderts”. *Archiv für Slavische Philologie* 16 (1894), 321-368.

Rešetar, Milan. „Dubrovačko Veliko vijeće”. *Dubrovnik. Mjesečna ilustrovana revija* 1 (1929), 3-10; 2 (1929), 60-68.

Rešetar, Milan. „Nikša Zvijezdić, dubrovački sprski kancelar XV vijeka”. *Glas Srpske kraljevske akademije* 169 (1934), 169-209.

Rodinis, Andrej. *Povratak povelje kralja Dabiše. Izvršenje arhivskih sporazuma i restitucija građe*. Sarajevo: Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, 2014.

Ruvarac, Dimitrije. *Životopis Đorđa Nikolajevića mitropolita dabro-bosanskog*. Zemun: Štamparija Jove Karamata, 1898.

Smičiklas, Tadija. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 2-7. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1904. – 1909.

Solovjev, Aleksandar. „Liber Omnium Reformationum Civitatis Ragusii. Knjiga svih reformacija grada Dubrovnika”, u: *Istorisko-pravno spomenici, knjiga I, Dubrovački zakoni i uredbe*, ur. Aleksandar Solovjev – Mihajlo Peterković. Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1936., 1-348.

Solovjev, Aleksandar. „O potrebi izdanja srpskog diplomatara”. *Istoriski časopis* 4 (1952), 56-63.

Stanojević, Stanoje. *Studije o srpskoj diplomatiji I-II*. Beograd: Glas Srpske Kraljevske Akademije, 1928. – 1935.

Stanojević, Stanoje. „Ljub. Stojanović, Stare srpske povelje i pisma, I. 1929, XIII, 644; II. 1934, V, 557”. *Jugoslovenski istorijski časopis* 1 (1935), 102-104.

Stanojević, Stanoje. *Istorija srpskog naroda u srednjem veku I. Izvori i historiografija*, knj. 1. Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1937.

Stojanović, Ljubomir. *Stare srpske povelje i pisma, knj. I (Dubrovnik i susedi njegovi)*. Beograd – Sremski Karlovci: Srpska kraljevska akademija, 1929. – 1934.

Stulli, Bernard. „Dva pokušaja inventarizacije dubrovačkog arhiva početkom 19. stoljeća”. *Arhivski vjesnik* 11-12 (1969), 203-260.

Stulli, Bernard. *Povijest Dubrovačke republike*. Dubrovnik: Časopis Dubrovnik; Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1989.

Šišić, Ferdo. „Izvori bosanske povijesti”. U: *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*. Sarajevo: Hrvatsko kulturno društvo Napredak, 1942., 1-38.

Šundrica, Zdravko. „Kako je nastala i kako je sačuvana bogata arhivska građa dubrovačkog arhiva”. *Arhivist* 29 (1979), 23-36.

Šunjić, Marko. *Izvori za istoriju Bosne i Hercegovine (srednji vijek)*, knj. I-VII. Sarajevo, 1975. – 1979.

Tadić, Jorjo. *Pisma i uputstva Dubrovačke republike*, knj. I. Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1935.

Tadić, Jorjo. „Les archives économiques de Raguse”. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 16.6 (1961), 1168-1175.

Truhelka, Ćiro. „Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive”. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 23 (1911), 1-162, 303-349, 437-484.

Truhelka, Ćiro. *Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive*. Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1911.

Veselinović, Andrija. *Dubrovačko Malo veće o Srbiji (1415-1460)*. Beograd: Istorijski institut SANU; Istorijski arhiv Kraljevo; Istorijski arhiv Čačak, 1997.

Veselinović, Andrija. „Uz desetu godišnjicu”. *Stari srpski arhiv* 10 (2011), XI-XII.

Voje, Ignacij. „Knjige zadolžnic, posebna notarska serija Dubrovniškoga arhiva”. *Zgodovinski časopis* 22 (1968), 207-223.

Voje, Ignacij. *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1976.

Voje, Ignacij. „Delo dr. Karla Kovača v dubrovniškem arhivu”. *Arhivi* 11 (1988), 27-29.

Voje, Ignacij. „Esad Kurtović, Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne I/2. Izpisi iz zaduženja Državnog arhiva u Dubrovniku 1365–1521. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2017, 969 str. (Građa knjiga XXXI. Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 2).” *Zgodovinski časopis* 71 (2017), 538-539.

Vuković Dragičević, Tamara. „Bibliografija Građe o prošlosti Bosne 1-10 (2008-2017)”. *Građa o prošlosti Bosne* 10 (2017), 21-50.

Vuković Dragičević, Tamara. „Bibliografija važnijih termina i ustanova, prosopografskih i topografskih podataka, koji se objašnjeni u prvih deset brojeva *Građe o prošlosti Bosne*”. *Građa o prošlosti Bosne* 10 (2017), 51-65.

Zelić, Danko; Plosnić Škarić, Ana. *Dubrovnik: Civitas et Acta Consiliorum 1400-1450*. Zagreb: Hrvatska zaklada za znanost; Institut za povijest umjetnosti, 2017.

Živković, Pavo. *Bibliografija objavljenih izvora i literature o srednjovjekovnoj Bosni*. Sarajevo: Zavičajni muzej – Travnik, 1982.

Documents of the Dubrovnik State Archives as a source for the medieval history of Bosnia

Summary

This paper offers a succinct but informative overview and evaluation of documentary sources from the Dubrovnik State Archives that pertain to the medieval history of Bosnia. It describes the type, kind and most important characteristics of these archival records, with special attention devoted to the preserved corpus of Cyrillic and Latin documents followed by a detailed account of the editions in which they were published. The article also analyzes the records from the chancery and notary offices of the Ragusan commune, with a particular survey of individual and specialized sequences of archival registers that contain the most information about the political, social and economic circumstances in Bosnia during the Middle Ages. Even though it has long been established that the documents of the Dubrovnik State Archives are an indispensable source for the study of all aspects of life in the immediate Ragusan hinterland, this paper is a first attempt to describe them in a more systematic and comprehensive manner for the purposes of future researchers of medieval Bosnian history.

Keywords: Dubrovnik State Archives, medieval Bosnia, historiography, diplomatic sources